

D.2875

ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Çankırı Belediyesi
Dr. Rifki Kamil Urgan
Çankırı Araştırmaları Merkezi
KASIM - 2008

ÇANKIRI SULTAN SÜLEYMAN (BÜYÜK) CAMİ*

Çankırı Sultan Süleyman (Great) Mosque

ÖZET:

Çankırı merkezinde hâkim bir noktada bulunan Sultan Süleyman Camisi klasik dönem Osmanlı mimarisinin merkezi planlı yapılarından biridir. Halk arasında Büyük (Ulu) Cami olarak anılan yapı Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1522-1558 yılları arasında yaptırılmıştır. Sultan Camisi olmasına rağmen vakfiyesiz ve tek minareli olan yapı 1887 yılında II. Abdülhamit zamanında büyük bir onarım görmüştür. Bu onarımda yapıya son cemaat yeri ile barok ve rokoko karakterli süslemeleri eklenmiştir. Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi ile benzer plana sahip olan yapının süslemeleri 19. yüzyıl özeliği taşır.

ANAHTAR KELİMELEER: Kanuni Sultan Süleyman Dönemi, Çankırı, Sultan Süleyman Cami, Ulu Cami, Mihrimah Sultan Cami, II. Abdülhamid Dönemi, Barok, Rokoko, Ampir.

ÇANKIRI SULTAN SULEYMAN (GREAT) MOSQUE

ABSTRACT:

Situated in a commanding position to the center of Çankırı, The Sultan Süleyman Mosque is a structure dating the classical Ottoman period. Also known publically as Great (Grand) Mosque the structure was ordered to build by Süleyman The Magnificent between 1522-1558. Although it's a Sultan Mosque, it has only one minaret and doesn't have a pious foundation, it was repaired in 1887 during the reign of II. Abdulhamit. in this repair they added a son cemaat yeri (area for late comers) and new ornamentations with baroc and rococo character. The building has a similar type of plan as the Mihrimah Sultan Mosque in Üsküdar and it's ornaments carry 19th. century properties.

KEY WORDS: Period of Süleyman the magnificent, Çankırı, Sultan Süleyman Mosque, Great Mosque, Mihrimah Sultan Mosque, Period of II. Abdülhamid, Barok, Rococo, Ampir.

Osmanlı tarihinde Kanuni Sultan Süleyman Dönemi önemli bir yer tutar; Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde siyasi, mali ve askeri açıdan zirveye ulaşılmış buna paralel olarak bilimden sanata birçok gelişme yaşanmıştır. Kendisi de Muhibbi takma ismiyle şiirler yazmış olan Kanuni Sultan Süleyman bilim adamlarını ve sanatçıları desteklemiştir. Ünlü Haritacı Piri Reis, Ressam ve bilim adamı Matrakçı Nasuh, Nakkaş Osman, Hattat Şeyh Hamdullah, Şair Fuzuli ve Bakı, Mimar Koca Sinan bu ihtişamlı dönemin ünlü simalarındandır. Kanuni Sultan Süleyman ihtişamını gelecek çağlara da ulaştırmak için birçok mimari eserin inşa edilmesine olanak sağlamış başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde hayratlar bırakmıştır.¹ Bu hayratlardan biri olan Sultan Süleyman Cami, Kanuni döneminde Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak olan Çankırı'da bulunmaktadır (**Foto:1**).

Halk arasında Büyük(Ulu) cami olarak anılmakta olan yapı, tarihi kaynaklarda Sultan Camisi, Sultan Süleyman Camisi ve Cami-i Kebir olarak geçmektedir. Caminin ismi ile ilgili tespit edilen ilk belge H.983(M.1575) yılına tarihlenen bir mühimme kaydı olup bu belgede *Sultan Cami* ibaresi yer almaktadır.² 17. yüzyılda Çankırı'ya yolu düşen tarihçilerden Katip Çelebi seyahatnamesine: "*Çarşıları, hanları ve iki camii vardır. Birine Sultan Süleyman Camii derler diğerine Bey Camii derler*"³ notunu düşmüş, ünlü seyyah Evliya Çelebi ise: "*Camilerin en meşhuru Sultan Süleyman Han Camii olup bir minareli kurşun ile mestur müzeyyen bir cami-i mamurdur*"⁴ diye

* Bu araştırmayı yapmamıza olanak sağlayan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğümüz Sn M. Kemal Karataat ve Müze Müdürlüğümüz Sn Nusret Acar'a, önemli Arşiv belgelerinden bizi haberdar ederek destekleyen Çankırı Araştırmaları Merkezi Başkanı Sn Yüksel Arslan'a, çalışmamızın bilimsel çizgide ilerlemesini sağlayan Sn Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer'e, katkılarından dolayı Sn Prof. Dr. Hakkı Acun ve Sn Prof. Dr. Halit Çal'a, plan ve minber çizimi için Çankırı Müzesi'nden Arkeolog Sn Resul İbiş'e, İngilizce çeviri için meslektaşımız Utku Yurtseven'e, Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve yapı işleri Arşivinden faydalanmamızı sağlayan Şube Müdürü Sn Gökçe Gönül'e, yardımlarından ötürü İl Müftülüğü ve Cami görevlilerine teşekkür ederiz.

** Müze Araştırmacısı, Çankırı Müzesi, 100.yıl Kültür Merkezi, Çankırı

1 İ. Aydın Yüksel'in çalışmasında Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul içinde 596, İstanbul dışında 849 olmak üzere toplam 1445 adet mimari eser bulunduğu belirtilmiş olup ancak bu sayının tam ve nihai olmadığı da ifade edilmiştir. Bu çalışmada İstanbul'da bulunan eserler anlatılmakla beraber İstanbul dışında tespit edilebilen eserlerin de bir listesi verilmiştir. Ancak bu listede Çankırı Sultan Süleyman Camisi yer almamıştır. İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri(926-974/1520-1566) İstanbul C.VI, İstanbul 2004, s. XI.

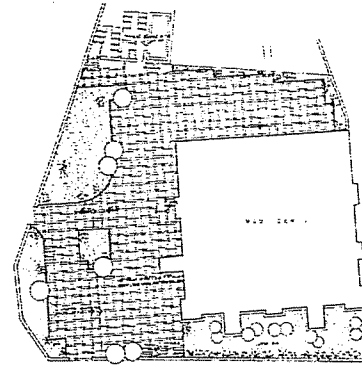
2 Ahmet Kankal, Tapu- Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 247.

3 Yurt Ansiklopedisi, Çankırı Maddesi, Katip Çelebi Seyahatnamesi, s. 1958.

4 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, [Tab'ı: Ahmed Cevdet], İlk Tab'ı, 3.Cilt, s. 250-251, Dersaadet'te "İkdam Matbaası", 1314(1896).

bahsetmiştir. 5 numaralı H.1109-1110(M.1697-1698) tarihli şer'îye sicilinde⁵ ve H.(1)237(M.1821) tarihli vakıf defterlerinde de Caminin ismi *Sultan Süleyman Han Camii*-i olarak geçmektedir⁶ (**Belge 1**). *Cami-i Kebir* ifadesine ise 20. yüzyıl başında tutulmuş bir vakıf defterinde görmekteyiz⁷ (**Belge 2**). Cami kale yamacını kaplayan eski kent dokusunun içinde hâkim bir noktada bulunmaktadır (**Foto:2**). Osmanlı kentinde mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaat'ın aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir. Bu anlamda şehirler mahallelerden oluşur denilebilir.⁸ Bu mahalleler çoğunlukla bir cami ya da mescidin etrafında gelişmiştir ve genellikle adını bu cami ya da mescitlerden almışlardır. Anadolu'da kent merkezlerindeki en büyük camiler, Ulu Cami, Büyük Cami, Cami-i Kebir⁹ gibi isimlerle anılmış, bulunduğu mahallelere de ismini vermişlerdir. Çankırı Sultan Süleyman Camisi içinde durum böyle olmuştur. 1521 tahririnde Cami olarak kayıtlı olan mahalle, zamanla buradaki yapının yıkılıp yerine Kanuni Sultan Süleyman adına yapılan caminin adına izafeten, sonradan Cami-i merhum Sultan Süleyman Han -tabe serahu- mahallesi olarak kaydedilmiştir.¹⁰ Ancak (H.937/M.1530) tarihli 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterine göre Çankırı Mahalleleri arasında Cami ya da Sultan Süleyman Han Cami Mahallesi olarak geçen bir mahalle ismi bulunmamaktadır.¹¹ Elimizde bulunan kaynaklardan mahalle ismi olarak, 1697-1698 tarihli şer'îye sicillerinde Cami-i, Cami-i Kebir¹², 1803-1808 tarihli şer'îye sicillerinde¹³ ve 1869-1903 tarihli salnamelerde Cami-i Kebir¹⁴ ibareleri geçmektedir. Caminin bulunduğu mahallenin ismi Cumhuriyet Döneminde Mimar Sinan Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Cami burada iki sokak arasında yamaca doğru daralan bir parselin doğu sınırında yer almaktadır. Avlu bu parselin kuzey, güney ve batısını kapsamakta olup bu alan ve çevresi muhtelif zamanlarda değişikliklere uğramıştır (**Çizim:1**). Harim duvarının güneyinde bir hazirenin bulunduğu R.1339(M.1923) tarihli evkaf müdürlüğünce düzenlenmiş bir krokiden anlaşılmaktadır¹⁵ (**Çizim:2**), (**Belge:3,4**). Kuzeyde daha önce medrese ve kütüphanenin bulunduğu alana 1926 yılında okul yapılmıştır¹⁶ (**Çizim:3**). Ayrıca cami çevresinde bir Darüs-Siyade Zaviyesi¹⁷ olarak geçen bir yapının bulunduğu, dükkânların ve bir havuzun yer aldığı kaynaklarda geçmektedir¹⁸ (**Foto:3**). Harimin doğusunda ise bugün hala ayakta olan 1754 tarihli Çivitçioğlu Medresesi ve bu medresenin avlu duvarında abdest almak için düzenlenmiş altı kemerli bir çeşme yer almaktadır (**Foto:4**). Bu çeşmenin kitabesindeki beyit Çankırlı Hamdi tarafından yazılmış olup son mısrasında 339 tarihi verilmiştir.¹⁹

ÇANKIRI MERKEZ ULU CAMİİ

ÖLÇEK 1/200

BELEGE NO: 10000000010
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200
13 ÖLÇÜ: 1/200

Çizim: 1

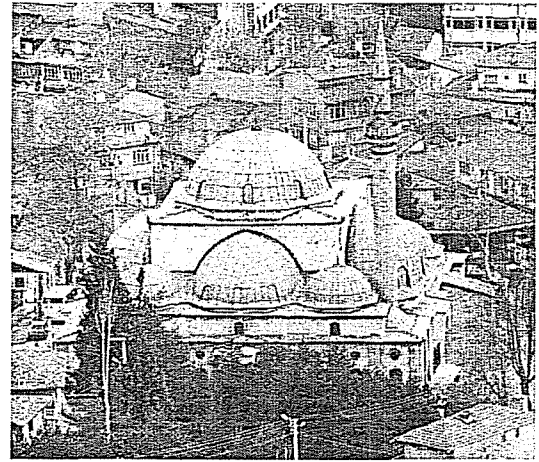

Foto: 1

- 5 Kangırı'da vaki merhum ve mağfurun leh Sultan Süleyman Han Camii-i şerifinde beher yevmi cum'ada merhum El-hac Durmuş ruhiçün.... Kezban Kaya, 5 numaralı Şer'îye siciline göre XVII. yüzyıl sonlarında (H.1109-1110 M. 1697-1698) Çankırı Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeni Çağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 64,90
- 6 "Kangında Elhac Durmuş vakfından Sultan Süleyman Camii şerifinde vakfa mezburun ruhiçün" fi "25 Şevval (1)237" VGMA defter no: 203 sıra no: 849, 1400, 2220, 2221, 2707.
- 7 Çankırı Belediyesi Dr. Rıfka Kamil Urgan Araştırma merkezi demirbaş no:215.
- 8 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, The Journal Of Otoman Studies, 4, İstanbul 1984, s. 69
- 9 http://www.kulturvarliklari.org/kve/index.php?cwid=3&flag=1&vtadi=VGM&page=1&ts=1203581271&keyword=cami%20kebir&s_f=1
- 10 Ahmet Kankal, 16. yüzyıl Osmanlı İdari Taksimatında Çankırı Sancağı ve Çankırı Kazası, Geçmişten Geleceğe Çankırı, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı 28-29 Eylül 2005, s. 204; Ahmet Kankal, a.g.t., s. 246.
- 11 Fatma Açıkgöz, 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye Göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında yer adları, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2004, s. 112.
- 12 Kezban Kaya, a.g.t., s. 19,40,52,111,118,120,133,149,178.
- 13 Ali Gökmen, Çankırı'nın 22 Nolu Şer'îye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında (H.1218-1223, M.1803-1808) Çankırı Sancağı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 33
- 14 Ömer Türkoğlu, Salnamelerde Çankırı, Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı(Kengin) Sancağı (1869,1903), Çankırı 1999, s.21,471.
- 15 Çankırı Belediyesi Dr. Rıfka Kamil Urgan Araştırma merkezi arşivi.
- 16 Okulun caminin kuzeyinde yer aldığı belediye arşivinde bulunan eski bir paftada görülmektedir. Çankırı Belediyesi Dr. Rıfka Kamil Urgan Araştırma merkezi arşivi. Tayyip Başer, a.g.e. s. 21.
- 17 Fuad Recep, "Arşiv Belgesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:1, Çankırı 2006, s.122,123; bu konuda geniş bilgi için bkz. Yüksel Arslan, "Çankırı Darüs-siyade Zaviyesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:2, Çankırı 2007, s.44.
- 18 Tayyip Başer, a.g.e. s. 21. ayrıca havuz bahsi salnamelerde de geçmektedir. Ömer Türkoğlu, a.g.e., s.334, 368, 396, 436, 488, 513, 544.
- 19 Celaleddin Şener, "Çankırı Kitabehlerine Genel Bir Bakış", Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:1, Çankırı 2006, s. 128.

Eyyühe'n-nas al bu çeşmeden vuzü' durma hemin,
Kıldı itmam himmeti sahi nebiyye'l mürselin,
Hamdiya gel işbu beytin cevherinden tarih al,
Gafil olma hal bulursun, oku daim ya muin.

Rumi (1)339 (M.1923) tarihi son mısradaki "oku daim ya muin" ibaresindeki ebced hesabıyla düşürülmüştür.

Caminin kendisine ait iki adet kitabesi²⁰ bulunmakla birlikte güney duvarında devşirme bir kitabe daha yer almaktadır (Foto:5). Bu devşirme kitabe hakkında ilk bilgileri Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Çankırı ile ilgili tutmuş olduğu el notlarından öğrenmekteyiz.²¹ Süheyl Ünver defterine: "Çankırı'da Ulu caminin cephesinde 740 hicri(M.1339) tarihli kitabe. Yerinde herhalde başka bina veya mescit olmalı. Ona ait kitabeyi kaybolmasın diye cami cephesine koymuşlar." notunu düşmüştür. Bu kitabenin ikinci satırında "muharremül mükerrem sene erbain ve seb'a mie" yazmaktadır.²² Bu kitabenin hangi yapıya ait olduğu belli olmamakla beraber 1521 tahririnde Cami Mahallesi olarak anılan mahallede daha sonraki yıllarda Sultan Süleyman Camisinin inşa edilmesi eski caminin bu parselde yer aldığını düşündürmektedir.

Son cemaat yerinden harime geçişi sağlayan kapının üzerinde bulunan inşa kitabesinde şunlar yazmaktadır (Foto:6):

Buyurdu yapmağa isna ylında
Bunu Sultan Süleyman tali ül hayr
Münadi göricek hayretle hatmin
Dedi tarihini ya cami ül hayr

Bu kitabeye göre Sultan Süleyman'ın saltanatının ikinci yılında H.929(M.1522) caminin yapılmasını buyurduğu ve kitabenin son mısrasındaki "ya Cami ül hayr" ibaresinde ebced hesabı ile tarih düşürüldüğünde H.966(M.1558) yılında 36 sene gibi uzun bir sürede tamamlandığı anlaşılmakla birlikte bunun nedeni hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Kitabenin üslubuna baktığımızda 16. yüzyıl kitabelerinden farklı olarak, Türkçe kelimelerin yoğunluğu ile mermer kitabenin yeni yapılmış izlenimini veren görünümü açıklama bekleyen konulardır.²³ Bir rivayete göre Kanuni, İran seferine giderken Çankırı'da Mimar Sinan'ın planını çizdiği, kalfası Mustafa Ağa'nın inşasını yürüttüğü bir cami yaptırmıştır.²⁴ Çankırı'nın Doğu seferlerinde konaklama menzili olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferine çıktığı 1533 yılı ile caminin yapım tarihi uyuşmamaktadır.²⁵ Caminin mimarı ile ilgili sabit bir bilgi mevcut olmayıp yayınlarda Mimar Sinan, Sadık Kalfa²⁶ ve Mustafa Kalfa(Ağa)²⁷ isimleri geçmekle birlikte bu isimlerin kaynağı tarafımızca tespit edilememiştir. 14 Temmuz 1924 tarihinde yayınlanan Çankırı Gazetesi'nde Cami'nin mimarının Mimar Sinan olduğu belirtilmiştir.²⁸ Ancak Çankırı Sultan Süleyman Cami'si Mimar Sinan'ın tezkerelerine kayıtlı değildir.²⁹ Caminin tamamlandığı tarih olan 1558 yılında Mimar Sinan Hassa Mimarlar Ocağı'nın başındadır. Baş mimarın çeşitli nedenlerle sürekli başında bulunamadığı ya da İstanbul dışında yapılan inşaatları, bu teşkilattan bir kişi "Mimarbaşı Kaim-makamı" sıfatıyla yönetirdi.³⁰ Buradan hareketle Caminin dönemin Hassa Mimarlar Ocağında görevli olan bir mimar tarafından yapılmış

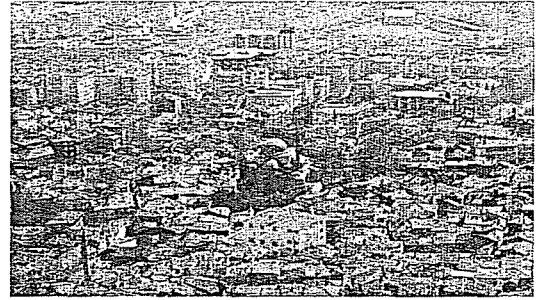
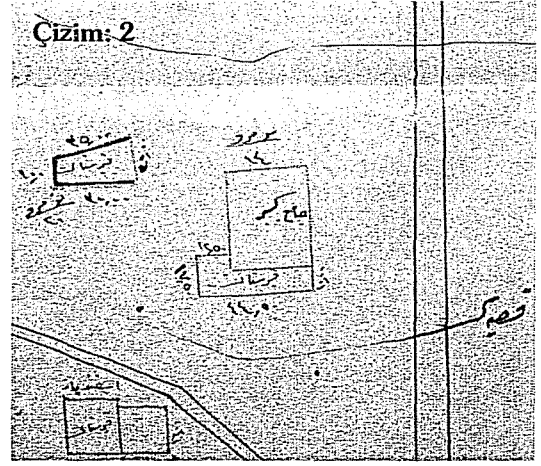

Foto: 2

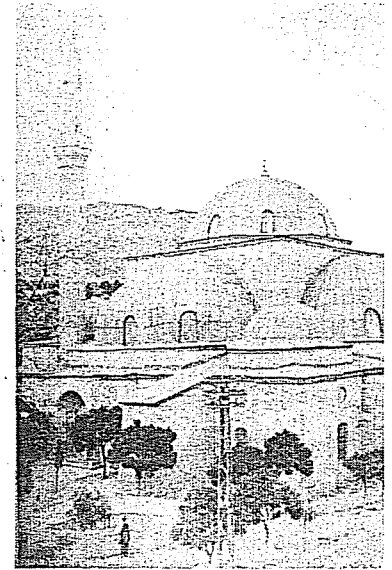

Foto: 3

20 Kitabelerle ilgili tespit edebildiğimiz ilk bilgileri 1930 yılında Hacı Şeyhoğlu A. Kemal yayınlamıştır. Hacı Şeyhoğlu Ahmet Kemal, Çankırı Tarihi, Vilayet Matbaası, Çankırı 1930, s.22 Bu konuda erken tarihli diğer bir çalışma ise Ahmet Gökoğlu tarafından 1952 yılında yayınlanmıştır. Ahmet Gökoğlu, Paphlogonia, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Cıvırı Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi, Kastamonu 1952, s.240.
21 Bu bilgiler daha önce Yüksel Aslan tarafından Karatekin Gazetesi'nde yayınlamıştır. Yüksel Aslan, Büyük Cami'yi Kim Yaptırdı?, Karatekin Gazetesi, 30 Ağustos 2007 s. 4
22 Söz konusu mısra "740 yılının aziz muharrem ayı" anlamına gelmektedir.
23 Kitabedeki Türkçe kelimelerin yoğun olduğunu Prof. Dr. Halit Çal işaret etmiştir.
24 Tayyip Başer, Dünkü ve Bugünkü Çankırı, Ankara 1956, s. 21.
25 Bu çelişkiyi Ahmet Kangal'da belirtmiştir. Ahmet Kangal, a.g.t., s. 247.
26 Yurt Ansiklopedisi, Çankırı Maddesi, 1982, C:3 s. 2004.
27 Tayyip Başer, a.g.e. s. 21. VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi Sultan Süleyman Cami Dosya No: 18.01-/1
28 Çankırı Belediyesi Dr. Rıfka Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Demirbaş No: 1482
29 Abdülkadir Dündar, Çankırı'daki Türk İslam Yapıları, Geçmişten Geleceğe Çankırı, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı 28-29 Eylül 2005, s. 247.
30 Zeki Sönmez, Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri, Yeni Türkiye, C:34 s. 406, Temmuz-Ağustos 2000

olabileceği muhtemeldir. Ancak bu örgütün ne zaman kurulduğu geometri, hesap, fizik, statik, tasarım gibi mühendislik ve mimarlık kavramlarının nasıl çözümlendiği ayrıntılı biçimde bilinmemektedir. "Meslek sırrı" olarak bazı bilgilerin gizli tutulduğu, anıtların plan ve maketlerinin işi bitince yok edildiği, alçak gönüllülükten dolayı çoğu eserlere imza atılmadığı da başka gerçeklerdir.³¹

İkinci kitabe tamir kitabesi olup son cemaat yeri girişi üzerinde yer almakta ve üstünde şu manzume yazmaktadır (Foto:7):

Barek Allah ne zihi mabed-i ulya bu makam
Ne saadet bunu ihyaya kim etti ikdam
Sad hezar aferin ey kenkırının hayr-ı ehli
Ne şeref oldu müyesser size bu hayr-ı izam
Ruh-i kudsiyesi agah olacak bu hayre
Lihye-i pakin hediye etti o hayr-ı enam
Cevher-i tarihini kıldı iane-i Mecbur
Etti bin üçyüz ikide kim o tamiri tamam

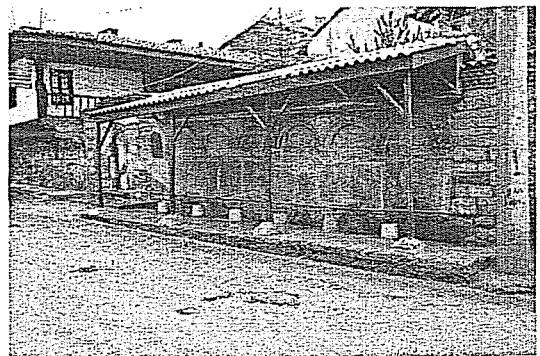
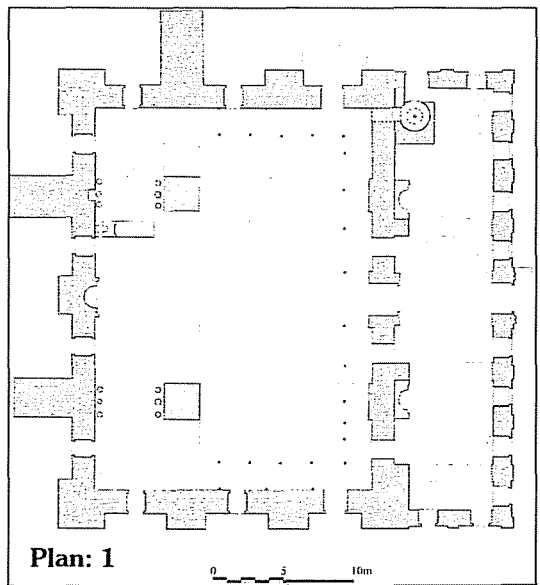
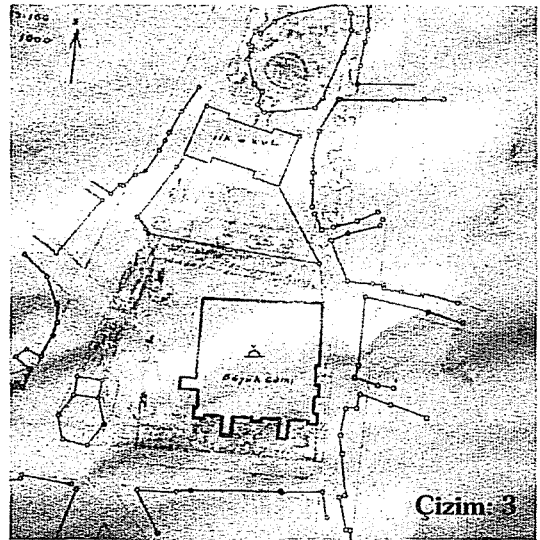
mısrasından R. 1302(M.1886/1887) yılında caminin tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

Kitabedeki manzume Çankırı'nın yetiştirdiği önemli şairlerden olan Ahmet Mecbur Efendi tarafından yazılmıştır. Manzumenin beşinci ve altıncı mısraları (Ruh-i kudsiyesi agah olacak bu hayre; Lihye-i pakin hediye etti o hayr-ı enam) için İbrahim Akyol şu bilgileri vermektedir: *Mukaddes ruhu bu hayır eserinden uyanık, haberdar olacak. Çünkü o hayr-ı enam(İnsanların hayırlısı) lihye-i pakini (sakalı şerifini) hediye etmiştir. Bilindiği gibi Büyük Cami'de bir Sakal-ı Şerif, mevcuttur. Bu Sakal-ı Şerif özel mahfaza içinde saklanmakta özellikle kandillerde ve kutsal gecelerde ziyaretçilere açılmaktadır. Bu Sakal-ı Şerifin nereden ve nasıl geldiği ile ilgili elimizde bilgi yoktur. Bu beyitten yola çıkarak, şu an Büyük Cami'de olan Sakal-ı Şerif'in 1302 / 1887 tarihinde yapılan tamirat esnasında hediye edildiği ve Büyük Cami'ye konulduğu söylenebilir. Şimdilik bu beyit bir ipucudur ama bunun başka belgelerle de desteklenmesi gerekir.*³² Tamir kitabesinin üstündeki madalyon için Ahmet Gökoğlu "Allah Kan" ibaresinin yazdığını belirtmektedir.³³ Ancak bizim düşüncemize göre kitabenin üstündeki beyzi madalyon içinde Allah'ın istediği oldu, husule geldi³⁴ anlamına gelen "Maşallah kane" yazmaktadır (Foto:7).

Caminin beş birimli son cemaat yeri ile enine dikdörtgen planlı harimi kareye yakın bir plan şeması oluşturur (Plan:1). Harimin örtü sistemi merkezi bir kubbe etrafında üç basık yarım kubbeye ve bu yarım kubbelerin köşelerine iki küçük kubbelerin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Basık yarım kubbeler merkezi kubbeyi doğu, batı ve güney yönünden destekler. Son cemaat yeri örtü sistemi ise oval bir kubbenin her iki yönden birer tam ve birer yarım kubbe ile desteklenmesi ile oluşturulmuştur. Kaidesi son cemaat yerinin içinde kalan minare kuzeybatı köşeden yükselmektedir. (Foto:8).

Duvarları kesme taştan inşa edilen caminin, kubbeleri kurşunla kaplıdır. Üç kademe halinde yükselen yapıda, zeminden kornişe kadar uzanan beden duvarları ilk kademeyi, yarım kubbeler ikinci kademeyi merkezi kubbe ise son kademeyi oluşturur. Yarım kubbelerde üç, ana kubbeye sekiz pencere açıklığı yer alır.

Harimin beden duvarları iki kademeli olarak inşa edilmiş olup dışa taşkın yüzeylerle yapıya hareketlilik kazandırmıştır. Bu hareketliliği son cemaat yerindeki plastırlar tamamlamaktadır.

31 Abdüsselam Uluçam, Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi, Osmanlı Ansiklopedisi, C.11, Ankara 1999, S.168.

32 İbrahim AKYOL, www.cansaati.org

33 Gökoğlu, a.g.e., s.240.

34 Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lugat, 19. baskı, Ankara 2002. s.487.

Caminin doğu, batı ve kuzeyde olmak üzere üç girişi bulunmaktadır. Doğu cephede bulunan dört adet basık kemer alınlıklı dikdörtgen pencerelerden ikisi harimin taşkın olmayan yüzeylerinde diğer ikisi ise son cemaat yerinde plastırlar arasında yer almaktadır. Harimi aydınlatan dikdörtgen pencerelerin kemer ve sövelerinde oyma taş işçiliği ile 19.yy özelliği gösteren stilize edilmiş bitkisel motifler ile akant yaprakları işlenmiştir (Foto:9). Bu cephede ayrıca altı adet yuvarlak pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden dördü dikdörtgen pencerelerin üzerinde bir tanesi harimin kuzey doğu köşesindeki taşkın yüzeyde, diğeri giriş kapısının üstünde yer alır. Giriş kapısı, zemin kodundan biraz düşük olup harimin kuzey doğu köşesinde yer alır. Koyu renkli kapı sövelerinin üstünde başlayan basık kemerde renkli taş işçiliği görülürken üstündeki alınlıkta koyu renk mermer bordürle çevrili dikdörtgen bir pano yer alır. Giriş açıklığı kornişten başlayan ve üçgen profilli konsollann taşıdığı bir sundurma ile örtülmüştür (Foto:10). Güney cephede basık kemer alınlıklı dikdörtgen pencere ile bunun üzerinde yer alan yuvarlak pencere kompozisyonu dört birimde tekrarlanmıştır. Burada ayrıca mihrabın her iki yanında yer alan taşkın yüzeyler daha sonradan uzatılarak payandaya çevrilmiştir (Foto:11). Batı cephenin pencere düzeni doğu cephenin tekrarı olup buradaki tek fark minare hizasında bir yuvarlak pencerenin bulunmamasıdır. Bu bölümde dikdörtgen pencerenin üst köşelerinde açılmış iki tane güvercinlik yer alır (Foto:12). Ayrıca bu cephede, doğu cepheden farklı olarak, güney batı köşede yer alan dışa taşkın bölüm, plan simetrisini bozacak şekilde uzatılarak payandaya çevrilmiştir (Plan:1).

Batı cephede yer alan kapıya avlu zemininden başlayan üç basamakla ulaşılır. Doğu kapıdaki renkli mermer işçiliği bu kapıda da kullanılmış olmasına karşın kapı lentosunun üstü sağır kemer biçiminde örülmüştür. Kapı üstünü örten sundurma sistemi de benzer şekilde uygulanmıştır (Foto:13). Son cemaat yerinin giriş kapısının her iki yanında dikdörtgen pencere ve yuvarlak pencere kompozisyonu dörder sıra halinde düzenlenmiş olup üzerindeki kasnağa simetrik olarak üç pencere yerleştirilmiştir (Foto:14). Burada yer alan kapı ana giriş olup diğer kapılardan daha gösterişlidir. Kapı bloğu geniş ve dışa taşkındır. Avlu zemininden üç basamakla ulaşılan ahşap kapı çift kanatlıdır. Söveleri, kemeri ve alınlığı mermer olan kapının iki yanında simetrik olarak çift sıra gömme sütun yer alır. Alınlığın üstündeki friz kuşağı yumurta formulu olup taşkın bölüm boyunca uzanır. Bu friz kuşağının üstünde yer alan tamir kitabesi aynı bir firizle taçlanmış olup en üste küçük bir süs kitabesiyle kapı cephesi tamamlanır. Giriş açıklığı diğer iki kapı gibi burada da sundurma ile örtülmüştür (Foto:15).

Ana kubbe iki kare planlı fil paye ile kuzeydeki duvar içi payeleri üzerine atılan kemerlerce taşınmaktadır (Foto:16). Kemerlerden kubbeye geçiş pandantifler sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Fil payeler ile güney cephe arasına atılan takviye kemeri, üçerli sırayla yerleştirilmiş devşirme sütunların taşıdığı lentolar üzerinde yer almaktadır (Foto:17). Harimin, güney zemini fil payelerden itibaren seki şeklinde yüksek tutulmuş, Kuzey duvarındaki ahşap mahfil U biçiminde uzatılmıştır. Köşelerdeki merdivenlerle ulaşılan mahfilin mihrap ekseninde yer alan bölümü dışa taşkın ve yüksektir.

Bu bölümün her iki ucunda ahşap konsollar tarafından desteklenen yanm daire profilli birimler bulunur (Foto:18). Onarımlar sırasında yağlı boya ile beyaza boyanmış mihrap ve minberin formu 16. yy özelliği gösterir. Mihrap

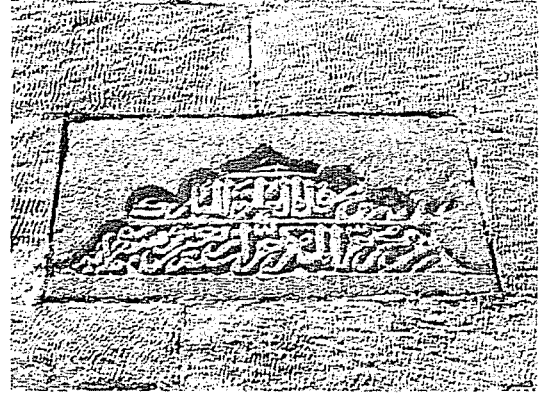

Foto: 5

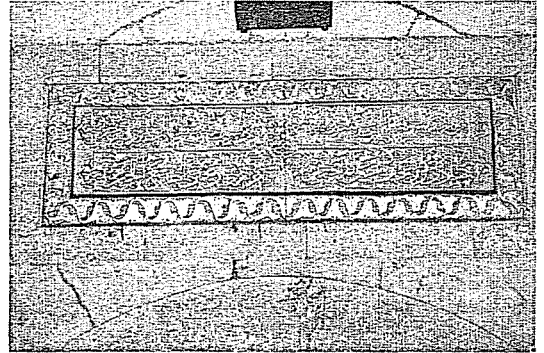

Foto: 6

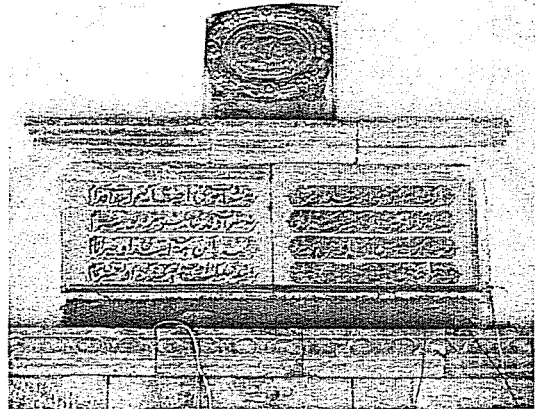

Foto: 7

Foto: 8

dokuz sıra mukarnas kavsaralı olup tepeliği kubbe kasnağına kadar uzanır (Foto:19). Beş kenarlı mihrap nişi köşelerdeki iki sütunce ile tamamlanır. Mihrap nişi ve mukarnası kavsarayı biri iç bükey diğeri dış bükey olan iki silme bordür çevirir. Kavsarasının en alt sırasındaki beş birime üç değişik gülbezek motifi (Foto:20), kavsaranın köşelerine barok tarzda perde motifi işlenmiştir. Köşeliğin üzerindeki yeşil zeminli pano iki sıra bordürle çevrilmiş olup içerisinde Al-i İmran suresinin 37. ayetinden bir bölüm yazmaktadır.³⁵ Bu panonun üzerinde dilimli bir üçgen biçiminde yükselen tepelik palmet ile taçlandırılmıştır. Tepeliğin kırmızı zemini üzerinde C kıvrımlı bitkisel süslemelerin çerçevelediği hilal ve yıldız yer almaktadır (Foto:21). Bir kaide üzerinde yükselen minber mermerden yapılmış olup sembolik kapısı ve köşk külahı dışında yağlı boya ile beyaza boyanmıştır (Foto:22). On iki basamaklı minberin köşk kısmı, sekizgen kaideye oturan sekiz köşeli piramidal bir külah ile örtülüdür. Merdiven ve sahanlık korkuluklarının şebekeleri ajur tekniği ile yapılmıştır. Korkuluk ve aynalık kısımlarındaki şebekeler iki sıra silme bordür ile çevrili olup sahanlık korkuluğunda gamalı haç formu, merdiven korkuluğunda altıgen, altı kollu yıldız ve baklava dilimlerinin tekrarlarından oluşan geometrik formlar işlenmiştir. Aynalıkta merkezde birbirinin tekrardan oluşan geometrik işlemler on iki kollu yıldız motifinin etrafında gelişir. Süpürgeliğin üstünde dikdörtgen şebekeler içerisinde üç sıra halinde kemerli açıklıklar bulunur (Çizim:4). Minberin sembolik giriş kapısı basık sivri kemerlidir. Alınlığında yeşil zeminli dikdörtgen bir pano içerisinde Kelime-i Tevhid yazılmıştır (Foto:23). Yazının üstünde muhtemelen büyük bir kompozisyonun parçası olan yeşil, lacivert, sarı, turkuaz, beyaz ve kırmızı renklerle boyalı rumi, çiçek, kıvrım dal ve yaprak gibi bitkisel motifler ihtiva eden kare formu bir çini levha yer alır (Foto:24). Vaaz kürsüsü doğu cepheye yakın olan filpayenin batı yüzünde yer alır. Kadeh biçiminde, mermerden yapılmış kürsü beyaz ve altın yıldız renk ile boyanmıştır. Kürsünün kaide kısmındaki dilimli bordür, gövdesindeki yumurta frizi, girland, istiridye kabuğu ve akant yaprakları ampir üslubun özelliklerini taşımaktadır. Ajur tekniği ile kare şebekelere ayrılmış taht kısmı daire planlıdır. Taht kısmının üstüne yakın zamanda iki sıra kare şebekeli ahşap bir kuşak eklenmiştir (Foto:25).

Caminin süslemeleri genel olarak 19. yüzyıl özellikleri taşır. Harimin iç yüzeylerinde barok ve rokoko tarzındaki kalemşi bezemeler ile celi sülüs hattı ile oluşturulmuş madalyonlar ve panolar bulunurken, vitraylı pencereler ayrı bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bitkisel kalemşi bezemelerde; akant yaprakları, S ve C kıvrımlı yapraklar ile kıvrım dallar, istiridye kabuğu motifleri, askı çelenkler, natürmortlar ile rumi, palmet gibi klasik süsleme motifleri kullanılmıştır. Ayrıca korint başlıklı sütunlar, yuvarlak kemerli nişler, konsollar, perde ve kandil gibi motifler diğer bezeme unsurlarını oluşturmuştur (Foto:26).

Güney cephede yer alan dikdörtgen pencereler ile yuvarlak pencerelerin üzerlerine uçları volüt yapmış C kıvrımlı levha ve dallarla oluşan simetrik kompozisyon vazodan taşan çiçek natürmortu ile taçlandırılarak yerleştirilmiştir. Mihrabın iki yanında korint başlıklı ikişer sütun ve bunların üzerinde birer lento resmi tasvir edilmiş olup üstünde yer alan yarım kubbeye köşelerde yer alan iki sıra mukarnas dizisi ile geçilir. Mukarnasın üstünde iki tür palmetin tekrardan oluşan rumi bezemeli taşkın bir şerit yer alır. Bu şerit diğer yarım kubbelerde de tekrar edilmiştir. Yarım kubbeye sekiz sıra sütun motifinin arasında üç vitray pencere, dört madalyon yer alır. Ortadaki madalyonlarda Allah(cc), Muhammed(sa) yazılı olup bu madalyonların arasında kalan vitrayda Mümin suresinin 44. ayetinden³⁶ bir bölüm ile R.1355(1939) tarihi yazmaktadır (Foto:21). Bu bölümün üzeri iki farklı süslemenin yer aldığı dikdörtgen panolarla onbeş birime ayrılmıştır. Kubbenin merkezinde çiçek çelenklerinin kuşattığı akant yaprakları yer alır (Foto:27). Mihrap cephesinin iki yanındaki küçük kubbelerden batıda olanı halk arasında Cebrail kubbesi olarak anılmaktadır (Foto:28). Kubbenin pandantiflerinde dört büyük meleğin ismi eteklerinde ise Muhammet(sa) ve ona atfedilen isimler dörder madalyon içerisinde yazılıdır. Madalyonları stilize kıvrım dallar çevrelerken tavan göbeğinde akant yaprağı dizisi yer alır. Doğudaki küçük kubbeye ise Cebrail kubbesi ile aynı süsleme programı uygulanmış olup pandantiflerde dört, kubbe eteğinde ise sekiz madalyon yer alır (Foto:29). Bu madalyonlar

35 Söz konusu olan ayet "Zekeriya Onun yanına, mabede her girişinde" anlamına gelen "Kullema dahale aleyhe Zekeriya el mihrap" ayetidir.

36 Söz konusu ayetin içinde geçen "Ve üfevvidu emri ilallah" ibaresi "Ben işimi Allah'a havale ederim" anlamına gelmektedir.

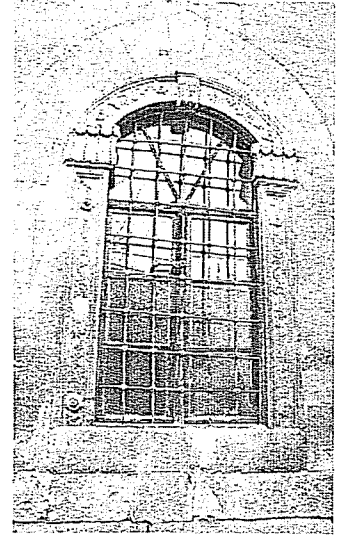

Foto: 9

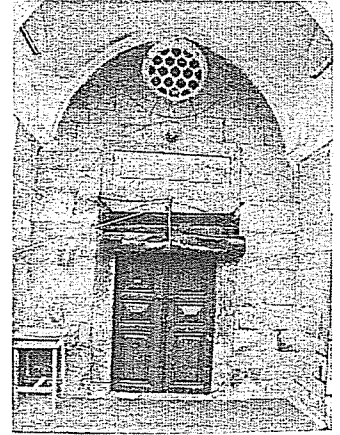

Foto: 10

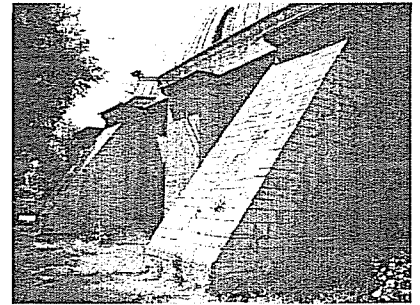
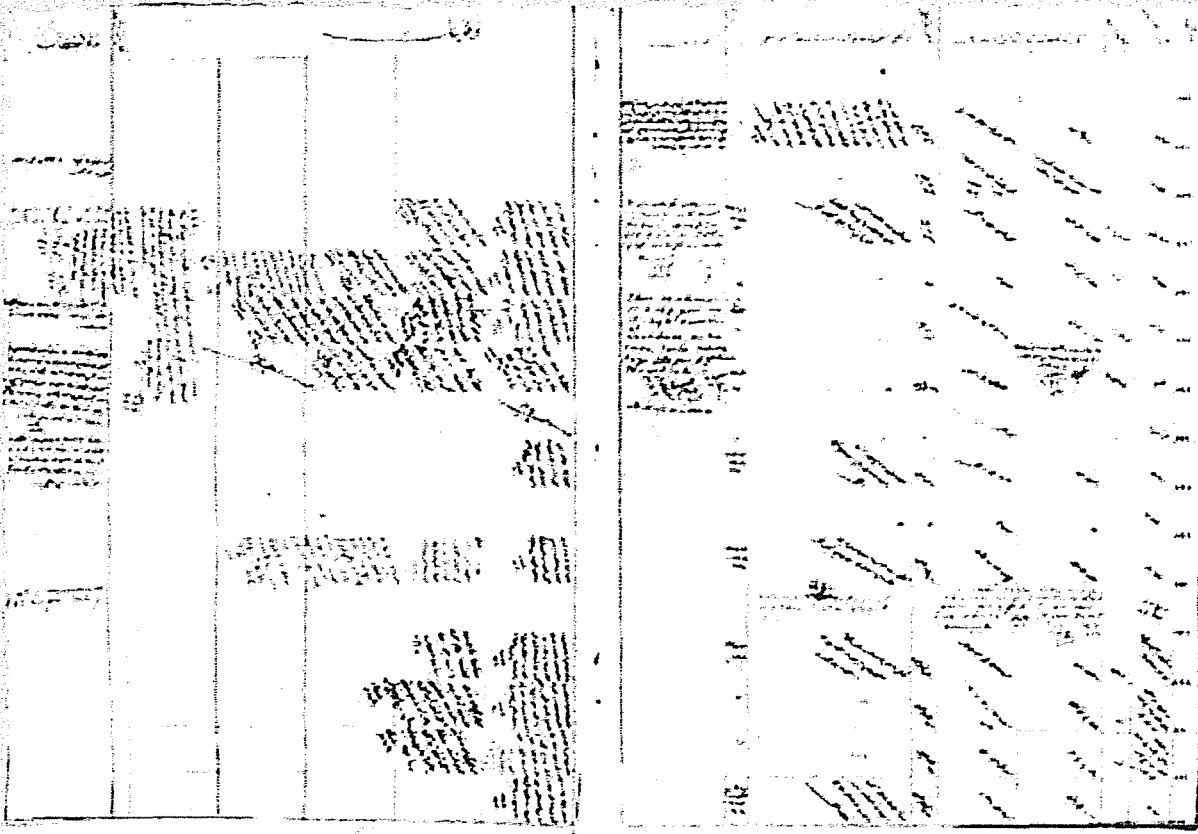

Foto: 11

BELGE:1

V.G.M Arşivinde bulunan Bu paftanın Sultan Süleyman Camii ile ilgili satırlarında şu ifadeler yer alır:

Adedi Umumi	849
Nev'i Ciheti	Vakfın ruhu için yevmi cumada cüz-i havan arz.
Mahalli Hidmeti	Kankıra
Vezaif ve Muhassaat	Vazife: Mümeyyiz
Esami Mutasarrafan	Esseyid Hafız Mehmed Said Efendi
Tevcih Tarihi	Fi 25 Şevval 237
Vakfi İsmiyle Hayrat Müberratin Mahli ve Mevaki	Kenkırada Elhac Durmuş Vakfından Sultan Süleyman Camii Şerifinde Vakfı Mezburun Ruhüçün Yevmi Cumada
Atik-i Esas Defteri	625 sabi 264
Şart Vakfı	-
Vukuat	Mumi ileyhin vuku vefatıyla mahlulundan oğlu Ahmet Efendi bairade-i aliyye vechiyle fi 23 safer 303 hülasa 7203
Nakl İşareti	-
Mülahazat	-

içerisinde ayetlerden bölümler ile melek isimleri yazılmıştır. Doğu cephedeki yarım kubbenin eteklerinde iki çıta motifi üzerinde stilize çelenkle çevrili birimlerde dört hat madalyon ve üç vitraylı pencere almaşık olarak yerleştirilmiştir. Madalyonlarda sahabeden isimler bulunmaktadır. Kubbe merkezindeki bezemeler akant dizisini çevreleyen meandır motifi, püsküllü bordür sırasıyla oluşturulmuştur (Foto:30). Batı cephedeki yarım kubbe doğu cephedeki yarım kubbe ile aynı tezyinata sahiptir (Foto:31). Mihrap ekseninde bulunan ana girişin iki yanında korint başlıklı iki sütun motifi yer alır. Ayrıca girişin iki yanında bulunan pencere kemerlerinin üzerlerine istiridye, gül ve yaprak motiflerden oluşan bezeme kompozisyonu uygulanmıştır. Üstte yer alan mahfilin duvar yüzeyinde bir kuşak içerisinde Kaside-i Bürde³⁷ den bir kısım yazmakta olup bu kuşağın üstünde dört hat madalyon ve bir vitraylı pencere ile ortada aynalı celi hatta Muhammed(sa) yazısı yer alır (Foto:32). Ana kubbeye geçişi sağlayan pandantifler, dört halife isminin yazılı olduğu madalyonlar ve bunların etrafını çevreleyen yoğun bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Kubbe kasnağı yazı kuşağına kadar üç sıra bordür ile çevrilidir. İlk bordür gölgelendirme ile kübik bir form verilmiş dişlerden oluşur. Konsol motifi arasına almaşık olarak yerleştirilmiş bitkisel bezemeli dikdörtgen panolar ikinci bordürü, yumurta frizi ise üçüncü bordürü oluşturmaktadır. Bordürlerin üstünde ise besmele ile başlayan yazı kuşağı bitkisel bezeme ile tamamlanmıştır. Ana kubbe eteği iki farklı panonun tekrarından oluşan on altı bölüme ayrılmıştır. Kırmızı bordürle çevrili geniş panolarda hat madalyonları, bunların aralarında kalan bölümlerde ise vitraylı pencereler yer almaktadır. Madalyonlarda Allah'ın(cc) adlarından bazıları yazılmıştır. Tavan göbeği merkezde on altı kollu yıldız kolları ile sekiz bölüme ayrılmış ve bu bölümler askı çelenk ve bitkisel süslemelerle bezenmiştir (Foto:33).

Filpayelerin birbirine ve kuzeye bakan yüzlerinde kalem işi bezemeler bulunur. Kuzey yüzlerde üstünde kıvrım dallar olan iki korint başlıklı sütunun çevrelediği yuvarlak kemerli bir niş ve kandil motifi yer alır. Bu kompozisyonun üzerinde köşeleri pahlanmış dikdörtgen iki pano içerisinde hadis-i şerif yazılmıştır. Birbirine bakan yüzeylerde hadis-i şeriflerin yerine ayet-i kerimeler yazılarak sütun motiflerinin arasındaki niş motifi kaldırılmıştır (Foto:16). Caminin kemerleri ardışık olarak iki farklı renge boyanarak mermerimsi bir görünüm elde edilmiş iç yüzeylerine kuşak içinde simetrik olarak uçları palmetle biten kartuşlar çizilmiştir. Filpayeler ile güney cephe arasına atılan kemerlerin kilit taşlarında alçı işi bezemeler yer alır (Foto:17). Mahfilin ahşap sütun başlıklarında çiçek motifi, lentolarında ise geometrik süslemeler tekrar edilerek işlenmiştir (Foto:18).

Harimin kuzeyinde biri oval üç tam ve iki yarım kubbe ile beş bölüme ayrılmış son cemaat yerinde harime açılan ana portal ve iki mihrap bulunur (Foto:34). Oval kubbenin altında yer alan taçkapının söveleri, kemeri ve inşa kitabesinin yer aldığı alınlığı mermerden diğer yüzeyleri düzgün kesme taş ile örülmüştür. Mermer alınlığın

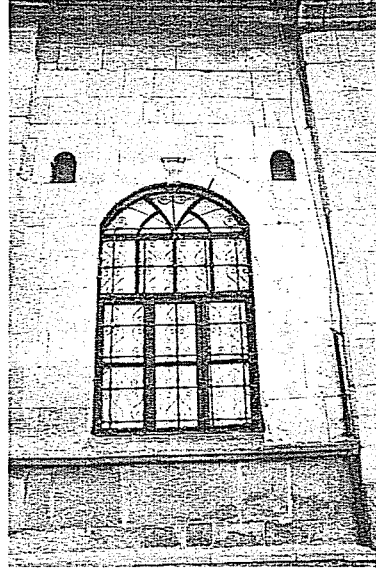

Foto: 12

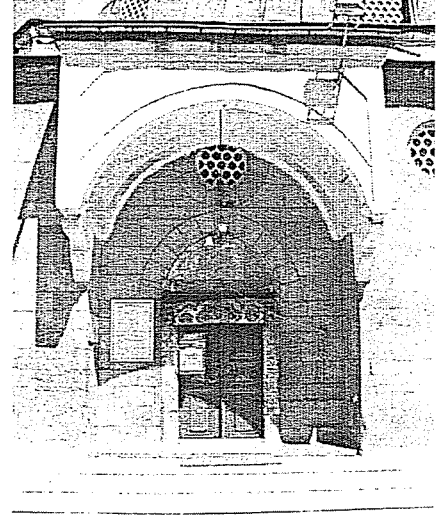

Foto: 13

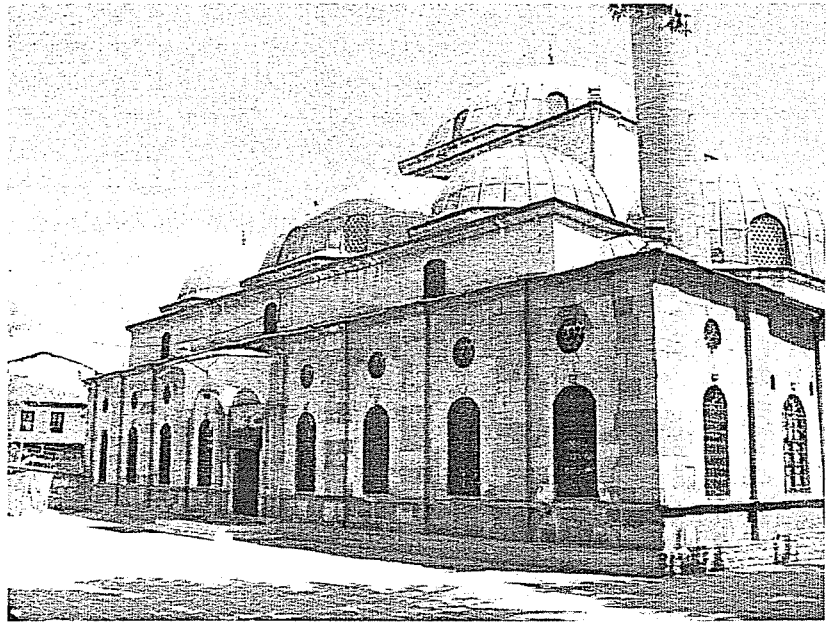

Foto: 14

37 Kasideyi Bürde; Kaab bin Zühayr'in Hz. Muhammed önünde okuduğu kasideye karşı. Hz. Muhammed'in sırtından çıkardığı hırkayı kendisine giydirmesiyle meşhur bir kasidenin adıdır. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.118.

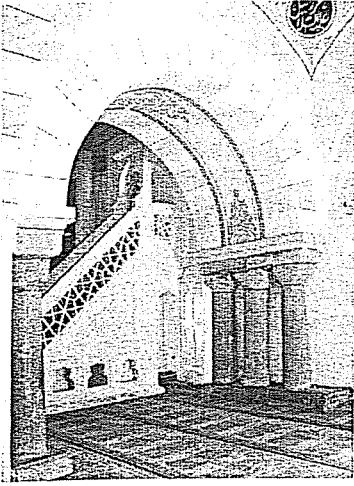

Foto: 17

Foto: 18

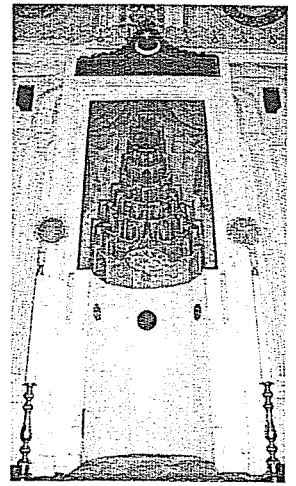

Foto: 19

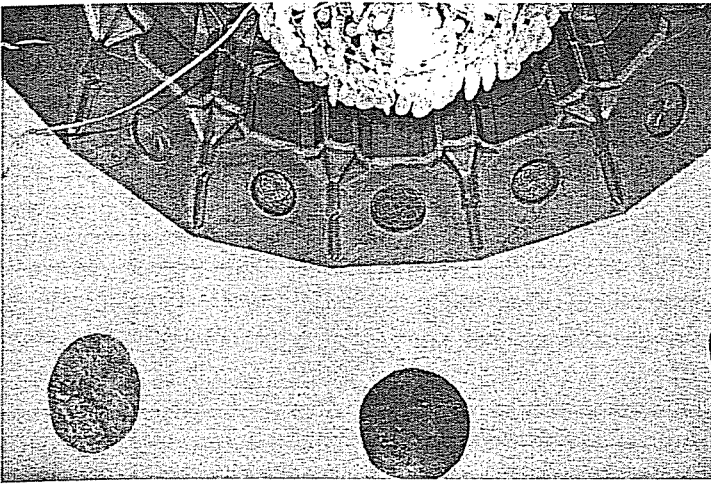

Foto: 20

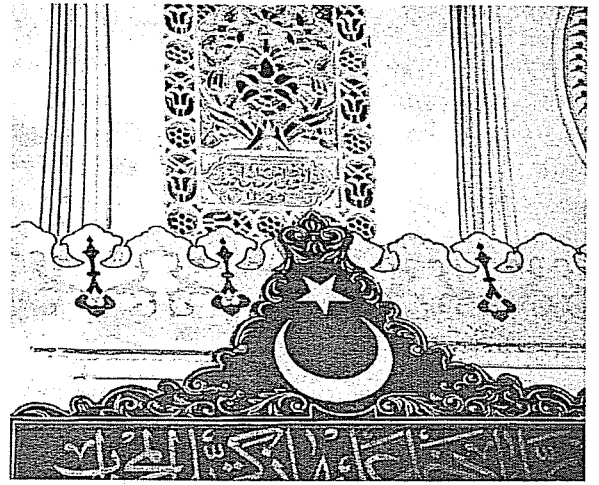

Foto: 21

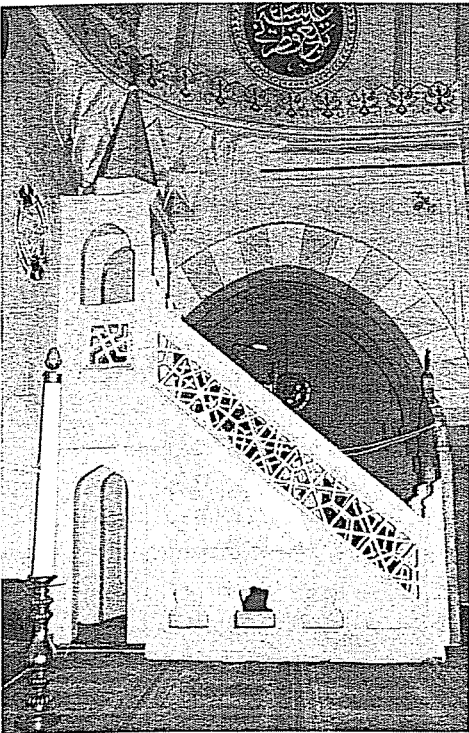

Foto: 22

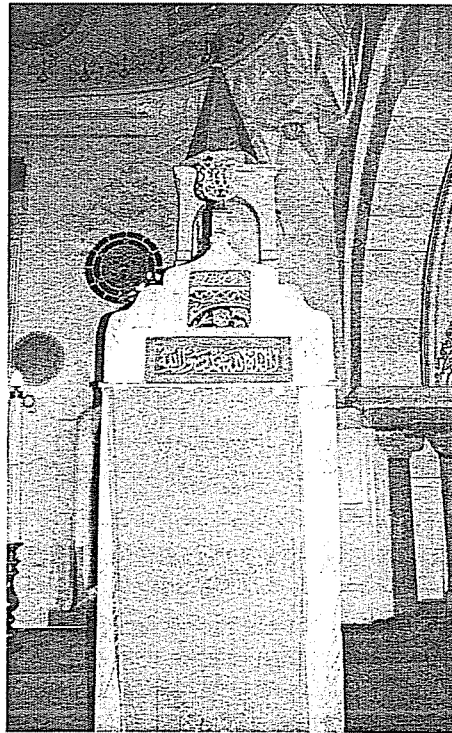

Foto: 23

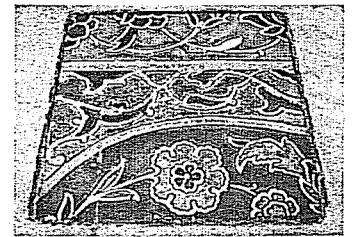

Foto: 24

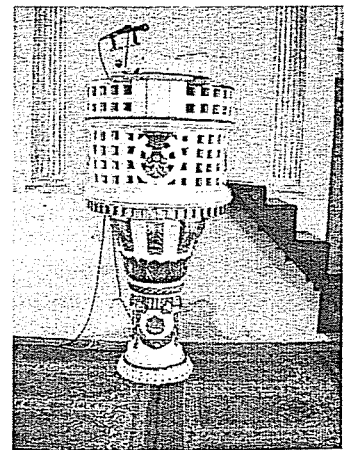

Foto: 25

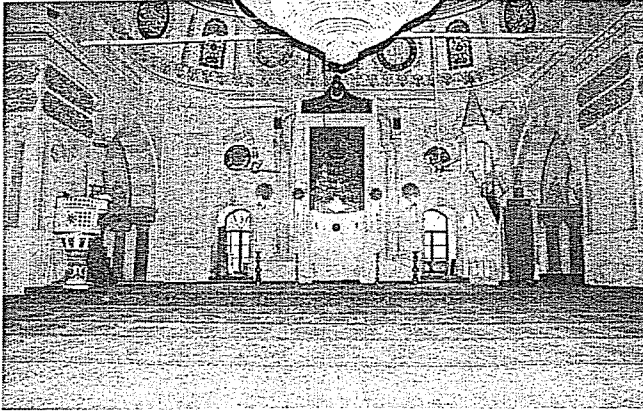

Foto: 26

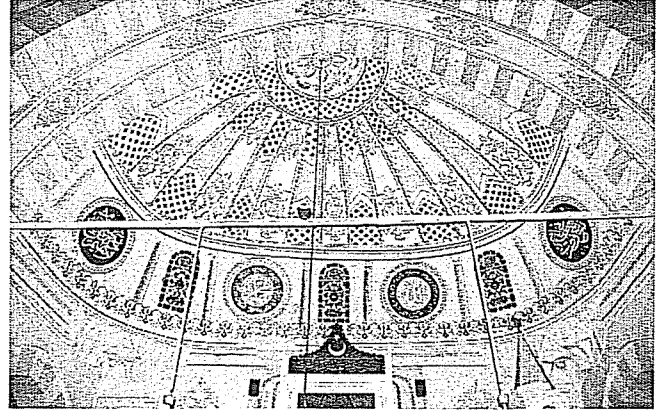

Foto: 27

süslemeler aslına uygun olarak yenilenmiştir³⁸ (Foto:40). Onarımlarla ilgili ilk bilgilere H.983 (M.1575) yılına tarihlendirilen bir mühimme kaydından ulaşmaktayız. Mühimme kaydında: “Kengiri kasabasında Sultan Caminin tamirinde askıya alınmış kemer ve direklerle yarıyan ve bazı köylerden tedarik olunacak büyük taşların nakline mürnanaat olunmasına dair Kangırı kadısına gönderilen hüküm” yazmaktadır.³⁹

Ayrıca H.987 (M.1579) tarihli diğer bir mühimme kaydında; “Camide kullanılacak su için de su yolu yapılmış ve su yoluna üçer arşın mesafede bağ, bahçe ve bina ihdas olunmaması emrolunmuştur”.⁴⁰ Bu tarihten sonra bilenen ilk onarım kitabesinden de anlaşılacağı üzere R. 1302(M.1886/1887) yıllarında II. Abdülhamid zamanında yapılmıştır. 1881, 1882, 1883 ve 1885 yıllarında bölgede meydana gelen depremler⁴¹ nedeniyle yapılan onarımda; son cemaat yeri ilave edilmiş, ayrıca içerden devşirme sütunlarla taşınan kemer, dışarıdan da payanda takviyesi yapılmıştır. Sivanın komple yenilenmesi dolayısıyla kaldırılmış olan Klasik kalemşerinin yerini Barok ve Rokoko üslubundaki kalemşerleri almıştır. 14 Temmuz 1924 tarihinde yayınlanan Çankırı Gazetesi’nde Evkaf Vekâletince büyük kubbесinin onarılacağı haberi yayınlanmıştır.⁴² Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında bu tarihte yapılan onarım ile ilgili bir belge bulunmamaktadır. Caminin 04.10.1934-21.01.1937 tarihleri arasında kaydı tutulmuş bir tamir defteri mevcut olup bu defterde çalışanların meslekleri, kimlik bilgileri ile aldıkları ücretler çizelge içerisinde belirtilmiştir. Çalışanlar arasında usta, kalfa, amele, dülger, hattat, nakkaş, taşçı, kurşuncu, derzci, demirci, doğramacı, alçıcı, arabacı gibi muhtelif meslek grupları bulunmaktadır.⁴³ 1935-1945 yıllarında yapılan onarımda dış cephe sıvaları raspa edilmiş, taş kaplamaların basit onarımları yapılmış, kurşun örtüsü yenilenmiştir (Foto:41). Ayrıca pencere ve elektrik tesisatı elden geçmiştir. Bu dönemdeki onarımlar ile ilgili Atatürk’ün Reısicumhur imzasıyla onayladığı bir karamamede; “Çankırı Ulu Caminin son cemaat kurşunlarıyla, dâhilindeki çatlakların takviyesi ve yağlı boya kalem işleri için yapılan keşfi dairesinde 12965 lira 68 kuruşla emaneten bu eserin tamiri Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün 216455/145 sayılı ve 23/8/937 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/8/1937 tarihinde onanmıştır” yazmaktadır.⁴⁴ 1967 yılındaki tamiratta cami iç kubbelerindeki çatlaklar giderilmiş, kalemşeri süslemeler yenilenmiş, sıva, badana gibi basit onarımlar yapılmıştır. Zeminden gelen rutubet izlerini kapatabilmek için 1989 yılında yerden yaklaşık 1 m. yüksekliğe kadar pencere sövelerini açıkta bırakacak şekilde lambiri kaplama yapılmış sonraki onarımlarda kaldırılmıştır (Foto:42). 1990-1994 yılları arasındaki onarımlarda iç yüzey süslemeleri aslına uygun olarak yenilenmiş, kurşun örtüsü tamir edilmiş, zeminden gelen rutubet kesilmiş, avlusu düzenlenmiş, elektrik tesisatı elden geçirilmiştir⁴⁵ (Foto:40,43).

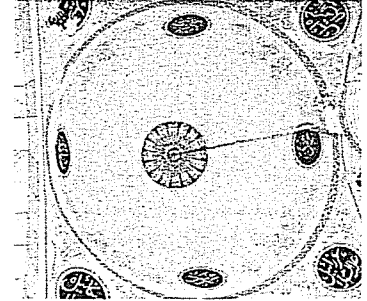

Foto: 28

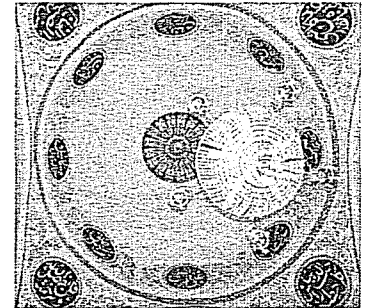

Foto: 29

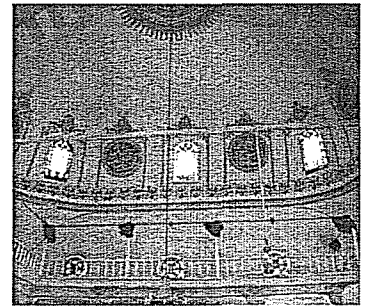

Foto: 30

38 VGM, Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi Ulu Cami dosya no: 18.01.01/1

39 Ahmet Kankal, a.g.t., s. 247.

40 Ahmet Kankal, a.g.t., s. 248.

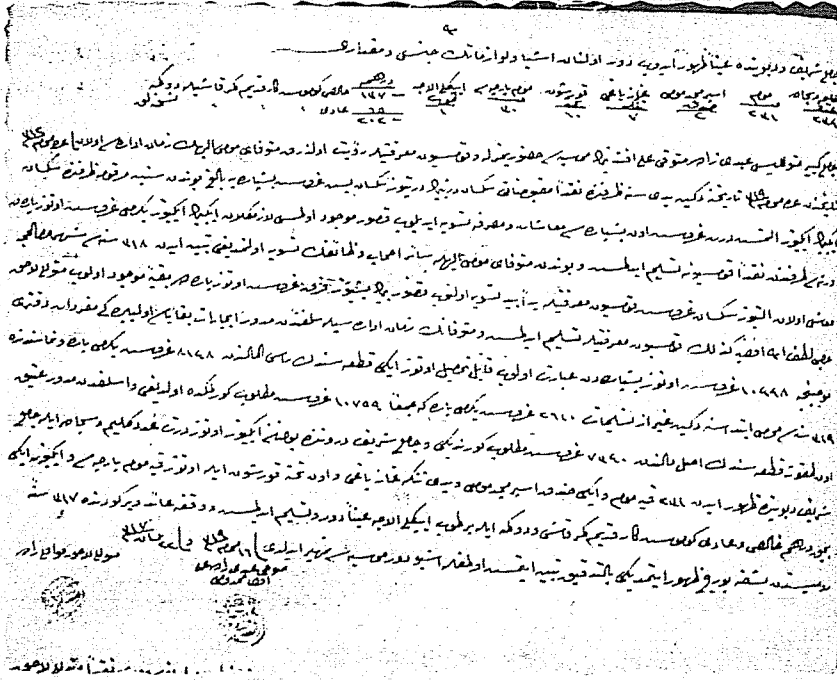
41 Bülent Özmen. Kastamonu İlinin Depremselliliği ve Deprem Tehlikesi, 54. Türkiye Jeoloji Kurultayı 7-10 Mayıs. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, Ankara 2001.

42 Çankırı Belediyesi Dr. Rifku Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Demirbaş No: 1482.

43 Çankırı Belediyesi Dr. Rifku Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Demirbaş No: 292.

44 Çankırı Belediyesi Dr. Rifku Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi

45 VGM, Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi Ulu Cami dosya no: 18.01.01/1. 1999-2001 yıllarında basit onarımların yapıldığı Vakıflar Fotoğraf Arşivinden anlaşılmaktadır.

BELGE: 2

20. yy başlarında camiye ait vakıf defterinden bir sayfa:

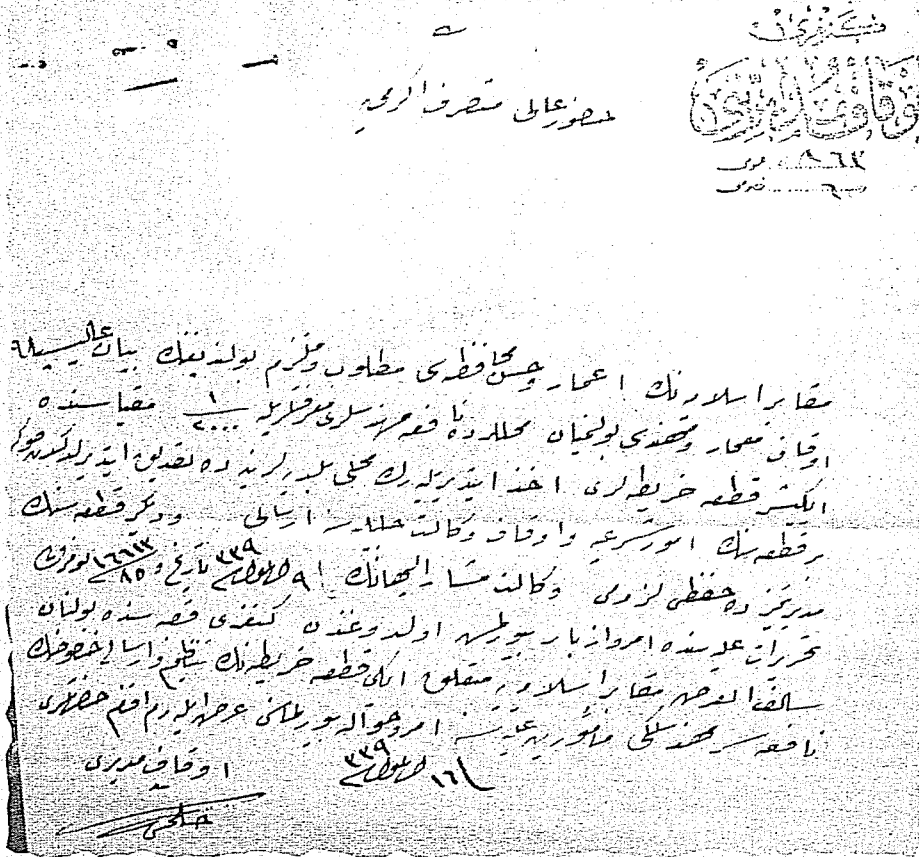
Bismihî Cami-i Şerif ve deboyetde aynen zuhur edub devir olunan eşya ve levazimatın cinsi ve miktarı

Kilim ve Seccade	Mum Esper	Mumu (Sandık)	Gaz Yağı (Teneke)	Kurşun	Mum Parçası
234	231	2	7	10	30
İpekli Alaca (Top)		Dirhem			
1		137			

Cami-i Kebir mütevellisi Abdzade müteveffa Ali Efendi'nin mührüyesi huzuriyetle ve komisyon marifetiyle reviyet olunarak müteveffa mum-i ileyhin zamanı idaresi olan fi gurre-i muharrem 312 tarihinden gurre-i muharrem 319 tarihine değin yedi sene zarfında nakden makbuzat-ı seksen dört bin dört yüz seksen beş guruş beş paraya baliğ? bundan seniyye-i merkume zarfında seksen ikibin ikiyüz altmış dört guruş on beş parası maaşan ve masrafa tesviye edilüb küsur mevcud olması lazım gelen iki bin ikiyüz yirmi guruş otuz parada veresesi tarafından nakden komisyona teslim edilmiş ve bundan müteveffa mum-i ileyhe sair ahmaya? vezaifin tesviye olunmadığı tebeyyün eden 318 senesi şehri muslihce maaşı olan altıyüz seksen guruş komisyon marifetiyle yeden yeyid tesviye olunub küsurunun beş yüz kırk guruş otuz parada bakiyen mevcud olub mütevellî lahik Hacı Lütfullah Efendi'ye gizlik? komisyon marifetiyle teslim edilmiş ve müteveffanın zaman-ı idaresiyle selifinden mürur icarat bakayası olbaddaki müfreden defteri mucibince 10448 guruş otuz beş paradan ibaret olub kabil tahsil otuz iki kıta senedin rasiülmalından 8148 guruş yirmi para ve nema senedinde 319 senesi muharremi ibtida sene değin gayr-i az teslimat 2610 guruş yirmi paranın cem'len 10759 guruş matlub görülmekte olduğu ve eslefen mürur-u atik on dokuz kıta senedin aslı malından 7340 guruş matlub görüldüğü ve cami-i şerif derununda bulunan iki yüz otuz dört adet kilim ve seccade ile cami-i şerif deboyetde zuhur eden 231 kıyye mum ve iki sandık isper mucidd mumu ve yedi teneke gaz yağı ve on tahta kurşun ile otuz kıyye parçası ve iki yüz iki büyük? dirhem-i halis ve adi gümüşkar kadim kemer kaşı ve dökme ile bir tob ipekli alaca aynen devir ve teslim edilmiş ve vakfa ait 317 sene-i rumiyyesinden başka borca zuhur etmediği biltedkik tebeyyün etmiş olmağla işbu devir mührüyesiyle temhir edildi fi 16 muharrem 319 ve fi 22 nisan 317

Mütevellî Abdi zade Ali Efendi mahdumu Mütevellî Lahik Muvaklı zade

Cami-i Kebir'in mütevellisi müteveffa Abdi zade Ali Efendi'nin zaman-ı idaresi hesabı marifetimizle bilreviyet biladi mühriyesinin nutku olduğu vaadile nakden mütevellî lahik Hacı Lütfullah Efendi'ye devri lazımgelen bin beş yüz kırk guruş otuz para ile 10448 guruş otuz beş para icarat bakayası ve ma faiz on bin yedi yüz elli dokuz guruşlu otuz iki kıta-i cedit ve 7340 guruşlu islifden mürur-u atik sened ile 234 adet kilim ve seccade ve deboyetde mevcud zuhur eden bilade cinsi ve miktarı merkum mum ve saire huzurumuzla mütevellî lahik Hacı Lütfullah Efendi'ye devir teslim edilmiş ve müteveffa mum-i ileyhin bir güne zimmet ve ilişiği zuhur etmemiş olduğu tasdiklen zir-u mühresiyle temhir edildi fi 16 muharrem 319 ve fi 22 nisan 317

BELGE: 3

Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi'nde bulunan mezarlıklarla ilgili bir yazı

Kengiri
Evkaf Müdüriyeti
Umumi 5863
Hususi 65

Huzur-ı Ali Mutasarrıf-ı Ekremiyeli

Makabir-i İslamiye'nin imar ve hüsn-ü muhafazası matlub ve mültezim bulunduğu beyan-ı aliyesiyle evkaf mimar ve mühendisi bulunmayan mahallelerde nafia mühendisleri marifetleriyle 1/2000 miktasında ikişer kıta haritaları ahz ettirilerek mahalli belediyelerinde tasdik ettirildikten sonra bir kıtasının umur-ı şeriyeye ve evkaf-ı vekaleti celilesine irsali ve diğer kıtasının müdüriyetimizde hıfz-ı luzumu vekaleti müşarül ileyhanın fi 9 Ağustos 339 tarih ve 16613/85 numaralı tahriratı aliyesinde emür ve izbar buyurulmuş olduğundan Kengiri kasabasında bulunan salifül arz makabiri İslamiyeye müteallik iki kıta haritanın tanzim ve irsali hususun nafia ser mühendisliği memuriyet-i aliyesinde emir ve havale buyurulması arz eylerim efendim hazretleri

fi 16 Ağustos 339

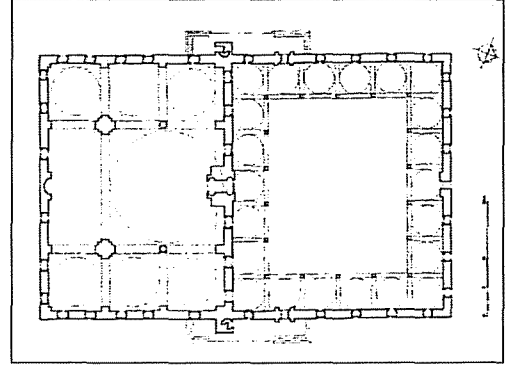
Evkaf Müdürü
bende-i
Hilmi

varide
385

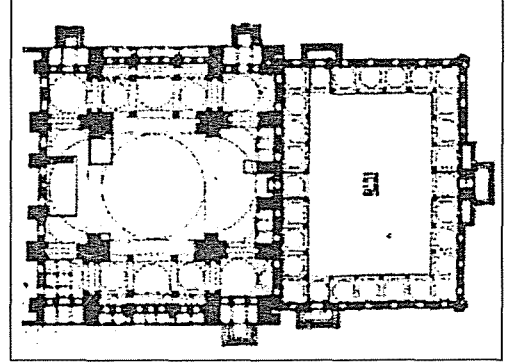
taleb buyurulan kroki takdim kılındı
fi 5 Kanun-i Evvel
Kondüktör

Caminin giderleri için yapıldığı dönemde bir vakfiye bırakılmamıştır. Bu konudaki bir rivayete göre Kanuni Sultan Süleyman İran seferine giderken inşasına başlattığı bu caminin resmi küşadını kendisi yapmak istediği ancak avdetinden evvel ikmal olunarak küşat resmi yapılmış olmasından öfkelenerek varidat tahsis ettirmemiştir. Bu konu tarihen sabit değildir.⁴⁶ Caminin vakfiyesi olmadığından giderleri zaman içerisinde kurulan çeşitli vakıflarca karşılanmıştır. 16. yüzyılda Seydi Bey adında birisi mülkü olan Akpınar Köyü'nün hasılını camiye vakfetmiştir. Ayrıca Çerkeş'e bağlı Akseki ve Depecik Köyleri'nin hasılları da camiye vakıftır.⁴⁷ 16. yüzyılda varlığı bilenen Hacı Durmuş Vakfı 19. yüzyıla kadar etkinliğini sürdürmüştür⁴⁸ (**Belge:1**). Bigay ve İğdir adlı köylerin yarısı kendi mülkü olduğundan buraların gelirini camiye vakfetmiştir.⁴⁹ Bu vakıf tarafından camide Hacı Durmuş ruhu için Kur'an okutulduğu anlaşılmaktadır⁵⁰ (**Belge:1**). 19. yüzyıl başlarına ait bir belgede Perdedar mahallesinde bulunan El-Hac Recep b. El-Hac Halil El-Müderres adında bir vakfın varlığı anlaşılmaktadır. Bir başka hayır sahibi Hacı Seyfullah Efendi tarafından kurulan vakıf tarafından camide talim gören talebelere ve müderrislere yemek verildiği bilinmektedir. Çankırı Tuzlası gelirlerinden bir miktarı da camiye başka bir gelir kaynağı olarak tahsis edilmiştir.⁵¹ R. (1)319 (M.1903) senesine ait bir muhasebe defterinde caminin gelirlerinden faiz(güzeşte, nema) karşılığında borç verildiği ayrı bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca bu defterde caminin demirbaşları ve muhasebesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır⁵² (**Belge:2,5**).

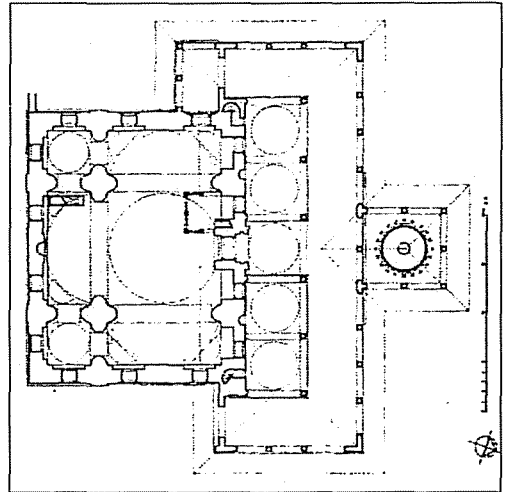
Çankırı Sultan Süleyman Camisi'nin harim kısmında, bir ana kubbenin yarım kubbelerle desteklenmesiyle oluşturulmuş merkezi plan şeması uygulanmıştır. Bu plan tipi, özellikle 15. ve 16. yüzyılda birçok camide görülmekle beraber ana kubbeyi destekleyen yarım kubbelerle göre farklılık göstermektedir. Ana kubbeyi bir yarım kubbeyle destekleyen plan şemasına İstanbul Eski Fatih Camisi(1462-1470) (**plan:3**), iki yarım kubbeyle destekleyen plan şemasına Süleymaniye Camisi(1550-1557) (**plan:4**) ve Kılıç Ali Paşa Camisi(1580), üç yarım kubbeyle destekleyen plan şemasına Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi(1548) (**Plan:5**), (**Foto:44**) ile Çankırı Sultan Süleyman Camisi(1522-1558) (**plan:1**), dört yarım kubbeyle destekleyen plan şemasına ise Şehzade Camisi(1543-48) (**plan:6**), Diyarbakır Fatih Paşa Camisi(1522), Elbistan Ulu Camisi(1516-1522) örnekleri verilebilir. Sultan Süleyman Camisi'nde uygulanan üç yarım kubbeyle desteklenen merkezi kubbeli şema aynı dönemde Mimar Sinan tarafından yapılmış olan Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'nde daha başarılı uygulanmış olup, strüktürü ve simetrisi Sultan Süleyman Camisi'ne oranla daha muntazamdır. Mihrimah Sultan Camisi'ndeki tam yarım kubbelerin Sultan Süleyman Camisi'nde basık olarak uygulanması ve 19. yüzyıldaki onarımlarda dıştan duvar payelerinin, içten de takviye kemerlerinin ilave edilmesi camiye masif ve arkaik bir görüntü vermiştir. Ayrıca Sultan Süleyman Camisi'nde kare planlı fil payeler Mihrimah Sultan camisinde haçvari planda yapılmıştır. Harimi son cemaat yerinden ayıran kuzey cephedeki pencere düzeni ve son cemaat yerinde yer alan tek minare asimetrik bir görüntü arz eder. Son cemaat yerindeki

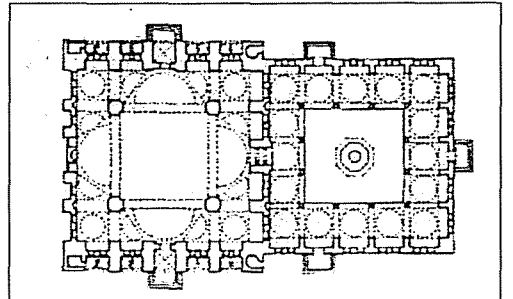
Plan: 3

Plan: 4

Plan: 5

Plan: 6

46 Ahmet Kankal, a.g.t., s. 247,248.

47 Ahmet Kankal, a.g.t., s. 248.

48 Ahmet Kankal, a.g.t., s. 248, Ahmet Elibol, 'Yakınçağ Başlarından Tanzimat'a Kadar Çankırı(1789-1839)', G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı: Ankara 2005, s.159, VGMA defter no: 203 sıra no: 849, 1400, 2220, 2221, 2707.

49 Ahmet Kankal, a.g.t., s. 248.

50 VGMA defter no: 203 sıra no: 849, 1400, 2220, 2221, 2707, Ahmet Elibol, a.g.t., s. 159.

51 Ahmet Elibol, a.g.t., s. 159.

52 Çankırı Belediyesi Dr. Rifki Kamil Urgan Araştırma merkezi demirbaş no:215.

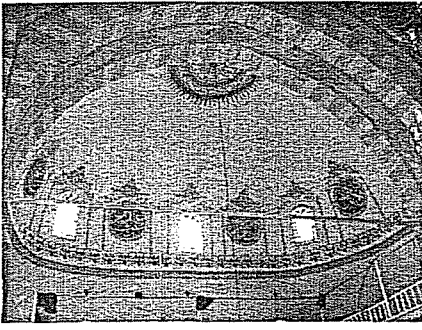

Foto: 31

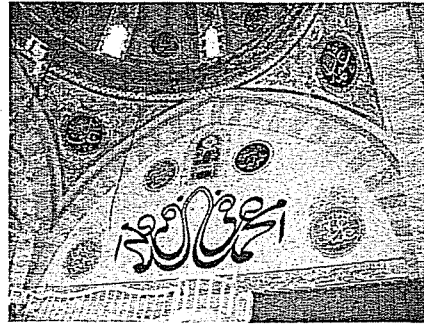

Foto: 32

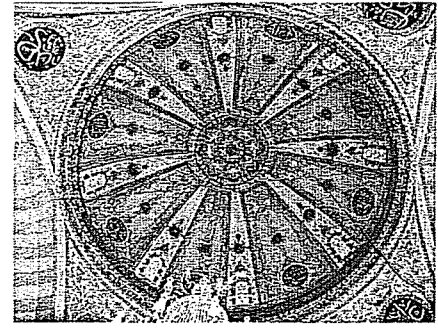

Foto: 33

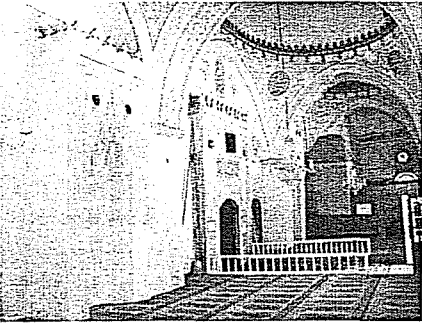

Foto: 34

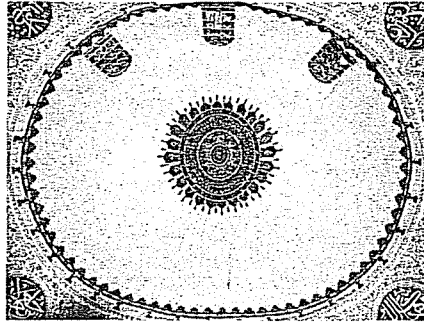

Foto: 35

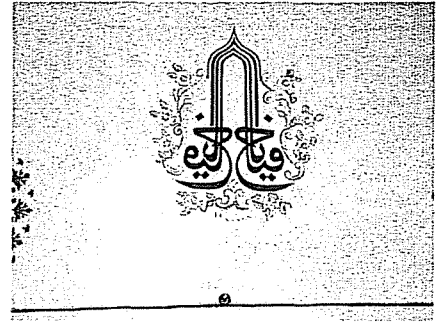
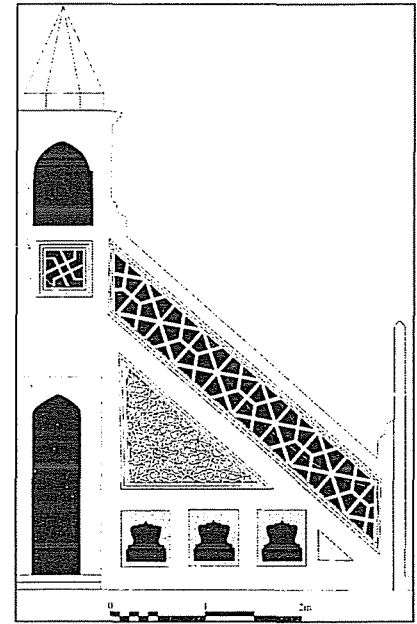

Foto: 36

oval kubbenin harimdeki yarım kubbelere uydurularak örtülmesi caminin dışardan dört yarım kubbe ile örtülü olduğu, son cemaat yerinin olmadığı izlenimini verir. Bu durum dıştan bir simetri sağlasa da piramidalleşmeyi gölgelemiştir. Son cemaat yerinin kapalı olması 19. yüzyıl özelliği göstermektedir. İlk yapıldığı dönemde son cemaat yerinin nasıl olduğu konusunda bir bilgi bulunmamakla birlikte son cemaat yerleri 16. yüzyılda genellikle açık revaklı olarak inşa edildiği bilinmektedir.

Biçim açısından 16. yüzyıl özelliği gösteren mihrabın süslemeleri 19. yüzyıl özelliği göstermektedir. Mukarnas kavsarası, beş kenarlı nişi ve sütuncelerinin olması gibi özellikleri Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'nin mihrabı ile büyük benzerlik göstermektedir. Farklılık gösteren taç kısmının, dikdörtgen bloğa sonradan eklendiği izlerden anlaşılmaktadır. Bu kısımda yer alan hilal ve yıldız motiflerinin Türk bayrağındaki konumlarına uygun olarak çizilmesi Cumhuriyet Döneminde işlendiklerini göstermektedir. Mihraptaki diğer bezemelerden perde motifi ise 19. yüzyıl camilerinden İstanbul Gureba Camii(1865) ile İstanbul Cihangir Camii(1889) mihraplarında benzer nitelikte yer alır. Caminin minberi de mihrap gibi 16. yüzyıl özelliği gösterir. Minberin aynalık kısmındaki derin oyma işçiliği ile yapılmış geometrik süslemeler, Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi'nde ajur tekniği ile işlenmiştir. Minber kapısının alınlığında alışılmışın dışında yer alan çini pano da aynı şekilde 16. yüzyıl özelliği gösterir (Foto:24). Bir kompozisyonun parçası olan ve çok renkli sır altı tekniği ile yapılan çini panonun nereden getirildiği bilinmemektedir. İstanbul Yavuz Sultan Selim Camisi'ndeki çini süslemeler de benzer motifler yakın

Çizim: 4

renklerle işlenmiştir. Vaaz kürsüsünün, kadeh biçimi ve süsleme motifleri tamamıyla 19. yüzyıl özelliği göstermektedir. Hırka-i Şerif (1851) ve Dolmabahçe (1855) Camilerinin vaaz kürsülerine benzer özellikleri ile dikkati çeker.

Cami yüzeylerindeki kalem işi süslemeler büyük ölçüde 19. yüzyıl özelliği göstermektedir. Kalem işi tekniğinin dayanıksız olması bu tarz süslemelerin ilk hallerinden değişimlere uğrayarak günümüze gelmesine sebep olmuştur. Klasik dönem Osmanlı Mimarisini oluşturan birçok yapının süsleme programında genel olarak sadeliği ve ağır başlılığa önem verilmiştir. Kalem işlerinde kullanılan motiflerde, yapıdaki yerlerinde, belli kriterlere ve programlara uyulmuştur. Mimar Sinan camilerinde kemerler eğer fazla geniş değilse, renkli taştandır, ya da renkli taş gibi boyanarak bu izlenim verilmiştir. Geniş kemerlerde ise oldukça sade bordürler ya da yazı frizleri yer alır.⁵³ Sultan Süleyman Camisinin kemerlerinde boyanarak oluşturulan renkli taş dokusu klasik dönem özelliği gösterse de bu bezemeler uygulama kolaylığı açısından yakın dönem onarımlarında yapılmıştır.

53 Yıldız Demiriz, Osmanlı Kalem İşleri, Osmanlı Ansiklopedisi, C.11, Ankara 1999, s.302.

Caminin minaresinin 1945 yılından önce soğan başlıklı bir külahla örtülü olması bu tarihten önce minarenin de değiştiğini göstermektedir. Mimari özeliği itibari ile klasik dönem çizgisinden çok uzak olan bu minarenin 1761 tarihli Ayazma Camii örneği gibi batılılaşma dönemi camilerindeki minare formlarına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca caminin Sultan Camisi olmasına rağmen tek minareli olması bir hayli düşündürücüdür. Çoğu örnekte selatin camileri iki minareli, olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce ilk defa Edirne Üç Şerefeli Camii'nde sayıları artış gösteren minareler, klasik dönemde de birden fazla uygulanarak dikkati çekmişlerdir. Kural olarak sultan camilerinde cami kütesi ile avlunun birleştiği köşelerde minareler bu dönemde iki adet olarak yapılmıştır.⁵⁴ Fatih Camii(1462-1470), II. Bayezid Camii (1482-1486), Sultan Selim Camii (1516-1522), Şehzade Camii(1543-48), ve Sultan Süleyman'dan özel izin alınarak iki minareli yapılmış Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi(1548) çift minareli örneklerdir. Bununla birlikte Selatin Camilerin ikiden fazla minareli örneklerine de rastlamak mümkündür: Süleymaniye Camii(1550-1557), Sultanahmet Camii(1609-1616), Selimiye Camii (1568-1574) gibi. Tek minareye genellikle vezir, paşa ve hanım Sultanların yaptırdıkları camilerde rastlanmaktadır. Bu camilerde minare genellikle kuzeyde giriş cephesinin sağına yerleştirilmiştir.⁵⁵ Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii(1560-1565), Rüstem Paşa Camii(1561), Sinan Paşa Camii(1555), Zal Mahmut Paşa Camisi(1580) tek minareli camilere örnek olarak gösterilebilir. Bu konuda benzer bir örnekte Antalya'da Kale Camisi olarak da geçen Sultan Süleyman Camisidir. 1231'de Sultan Alaaddin zamanında yapılmış olan cami daha sonra 1530-1566 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniden inşa edilmiştir.⁵⁶ Bu caminin tek minareli olması ve Çankırı Sultan Süleyman Camisi gibi yapımının 36 yıl sürmesi iki caminin benzer özellikleri olarak dikkat çekmektedir. Çankırı Sultan Süleyman Camisinin eski bir caminin yerine inşa edildiği tam olarak belgelenemese de Antalya Sultan Süleyman Camisinin bir Selçuklu camisinin büyük ölçüde yenilenmesi ile oluşturulduğu bilinmektedir. Uzun süre Selçuklu ve Beylikler hâkimiyetinde kalan Çankırı merkezinde bu dönemlerden günümüze kalan bir cami bulunmamaktadır. Ancak Selçuklu ve Beylikler dönemi camilerinin Osmanlı döneminde yenilendiği bilinmektedir. Candaroğlu Kasım Bey tarafından 1397 yılında yaptırılan Kasım Bey Camisi 17. yy. da tahrip olmuş yerine yapılan İmaret Camisi ise 1913 yılında yenilenmiştir.

Plan yapısıyla 16 yy. klasik dönem yapısı olan Çankırı Sultan Süleyman Camisi II.Abdülhamid döneminde yapılan son cemaat yeri ve iç süslemeleri ile 19.yy özelliklerini taşıyarak günümüzdeki halini almıştır. Cumhuriyet döneminde de çeşitli onarımlar gören cami için Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2008 yılı içerisinde yeni bir onarım planı bulunmaktadır. Bu onarımların kültürel mirasımızın korunmasındaki önemi büyüktür. Kültürel mirasın gelecek nesillere taşınması, onarımların nitelikli olması, "yerinde" ve "zamanında" yapılmasıyla mümkün olacaktır.

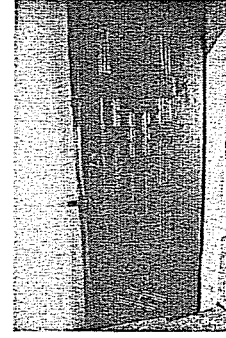

Foto: 37

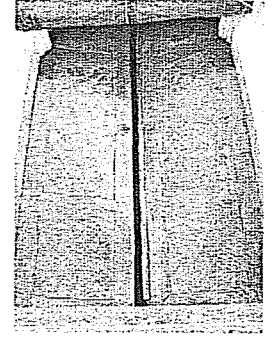

Foto: 38

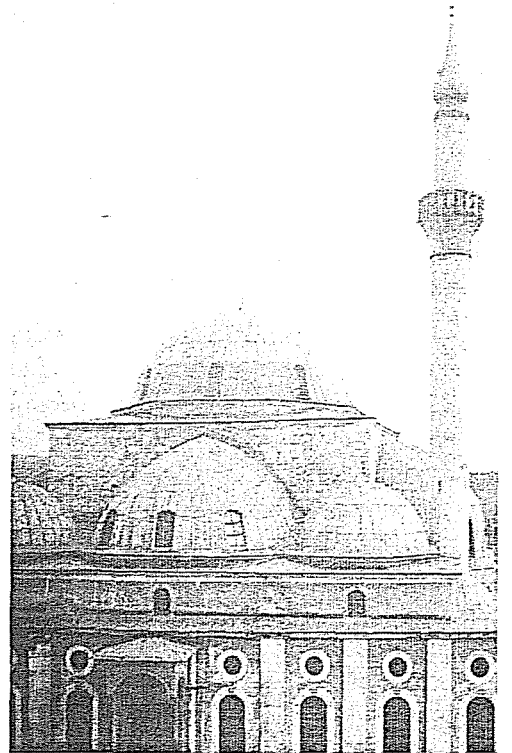

Foto: 39

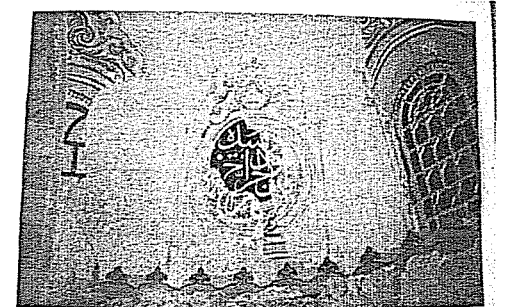
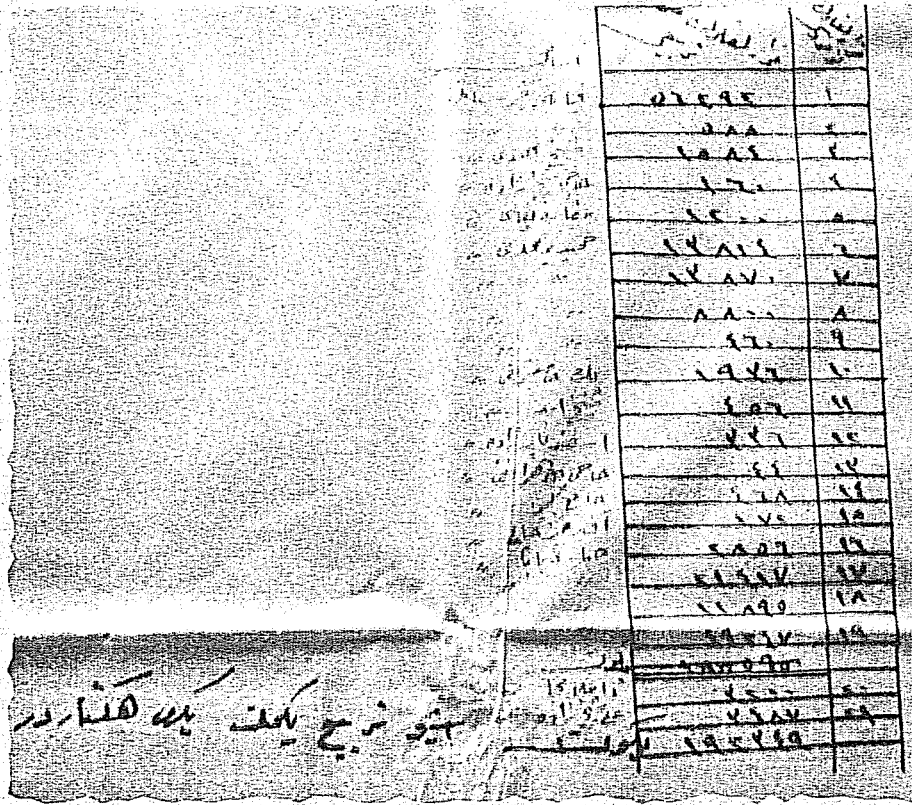

Foto: 40

54 Aygün Ülgen, Osmanlı Minareleri(Konum,Form ve Dekorasyon),Osmanlı Ansiklopedisi, C.10.Ankara 1999,s322.

55 Aygün Ülgen, A.g.e.s322.

56 Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, cilt 1.Ankara 1983, S. 597.

BELGE: 4

**Çankırı'daki mezarlıklarla ilgili verilerin listelendiği bir belge
(Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi)**

ESAMİ	Mezarlıkların Terbii	Mezarlıkların Numarası
Kayabaş Kabristanı	56492	1
" "	588	2
Şeyh Mehdi	1584	3
Hacı Şeyhzade	160	4
.... Yakası	1200	5
Hamidiye Mahallesi	13814	6
" "	13871	7
" "	8800	8
" "	460	9
Beğ Cami Şerifi	1936	10
Şih Abdi	456	11
İsfendiyar zade	336	12
Hacı Tahir Efendi	44	13
Cami-i Kebir	468	14
Akkız	172	15
Sarı Baba	2856	16
" "	21417	17
" "	11895	18
" "	49247	19
Yekün		
Damla	3200	20
Ali Şeyh zade	3487	21
Yekün	192349	

İşbu terbiye yekün yirmi hektardır.

Hacı başı zade Abdullah efendi	1 cemaziyel evvel sene 311	239	20	208		447	20
Leblebicizade Ermin efendi	1 cemaziyel evvel sene 312	1000		1000		2000	
Tüney karyeli Bölükbaşı oğlu Memiş ağa	1 cemaziyel ahir sene 312	215	20	218	20	434	
Aşağı çavuş karyeli Hacı oğlu Ahmed	Gurre-i cemaziyel ahir sene 312	99		101		200	
Hediye zade Hacı Hasan ağa	Gurre-i muharrem sene 315	54		340		394	
Ballicalı Kaimmakam Hüseyin Odabaşı oğlu Mustafa	gurre-i rebül evvel sene 312 2 şaban sene 313	112 0	20	150 77	262	20 77	
Mumcu Abdullah efendi zade Ömer efendi	16 şaban sene 314			40		40	
Hacı şehzade Said efendi	Şaban sene 316			150		150	
Sarım bey karyeli derviş oğlu Arif ağa	Gurre-i rebülevvel sene 314			400		400	
Tobcu oğlu Arif	26 ramazan sene 315			287	20	287	20
İsfendiyar zade Kasım Bey	Gurre-i receb sene 319			100		100	
..... oğlu Ali usta	Gurre-i receb 319			715		715	
SıdıkHzade Kadir ağa	Gurre-i ramazan sene 318			150		150	
Redif mülazımı hafız Ahmed efendi	Gurre-i muharrem sene 318	120		800		920	
Hacı sofuzade Lutfi efendi	Gurre-i rebül ahir sene 317	112	20	1000		1112	20
Taşkırlı Osman ağa	Gurre-i muharrem sene 318	22	20	150		172	20
Yoğurtçu mahallesinden Zarife kadın	Gurre-i şaban sene 311	6	10	100		106	10
Tüneyli oğlu Ahmed usta senedin tarihi 312 isede reviyet olunan hesap tarihi muteberdir	16 ramazan 313	51	0	65	20	116	20
	yekün	2610	20	8148	20	10859	
İslifden mürur on dokuz kıta-i atik senadat bedeli		0		7340		7340	
	icmali	2610	20	15488	20	18099	
Gurre-i muharremi 312 senesinden gurre-i muharremi 319 senesine değin irad 84485 5							
Gurre-i muharrem senesinden gurre-i muharrem 319 senesinden değin masraf 82264 15							
Mütevelli sabık Ali Efendide mevcut olması lazım gelen ve mahdumu Hamdi Efendi tarafından komisyona nakden teslim olunan 2220 30							
Mütevelli merhumlar ve Zaifin tesviye olunduğu tebeyyün eden 318 maaşatı olub komisyon marifetiyle tesviye olunan 680 --							
Bakiyye-i mevcut olub mütevelli Lahik Hacı Lütfullah Efendi'ye nakden teslim olunan 30 1540							
Mütevelli Lahik Hacı Lütfullah Efendi'ye teslim olunan müfredat defteri mucibince dükkanın icarlarından bakaya 10448 35							

Not: Bu belgede geçen "faiz" uygulamasının kurumlar tarafından yapıldığında caiz olduğu hakkında fetva vardır. O dönemden hayrat vakıfların sahip olduğu paranın artması açısından bu tarz bir eylemin şer' en caiz olduğu bilinmektedir.

BELGE: 5

Foto: 41

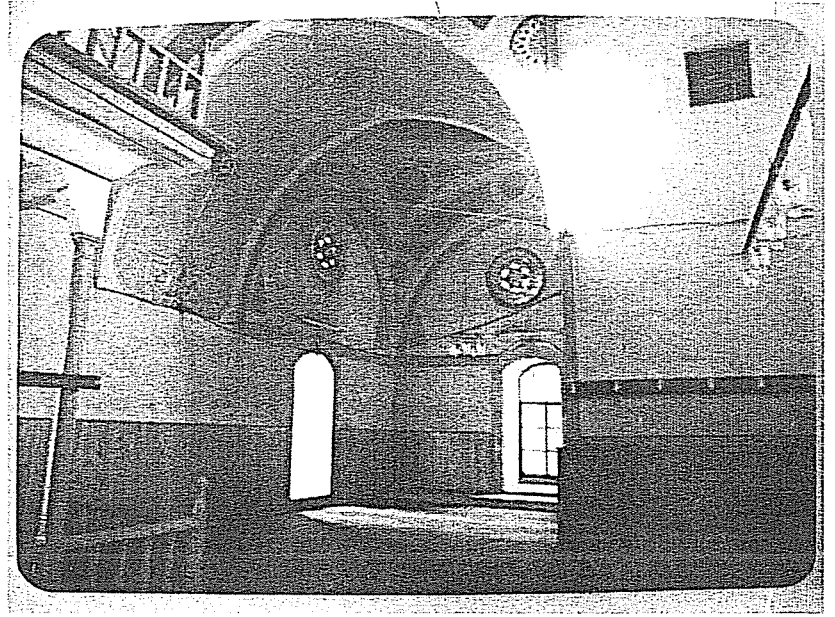

Foto: 42

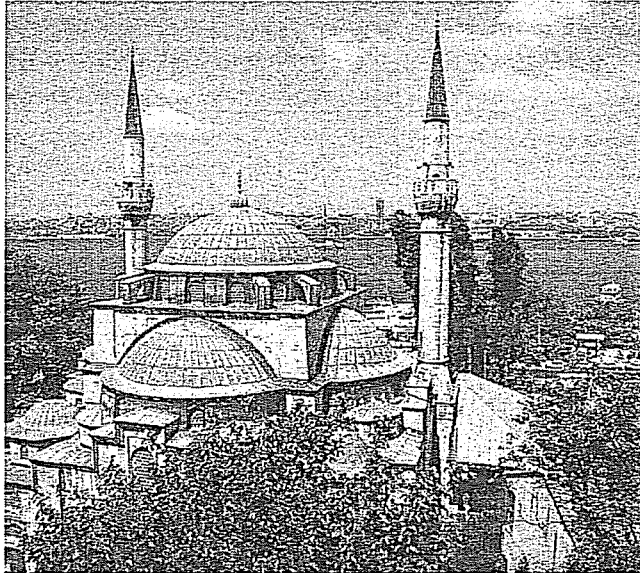

Foto: 43

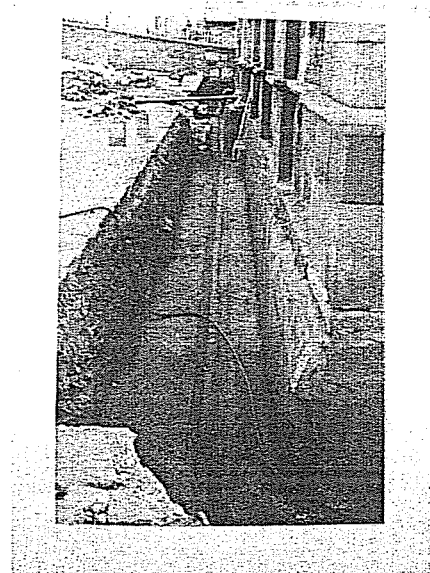

Foto: 44

BİBLİYOGRAFYA

- Açıkgöz F., 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II'ye Göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında yer adları, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2004.
- Arslan Y., "Büyük Camiyi Kim Yaptırdı?", Karatekin Gazetesi, Sayı:11525, 30 Ağustos 2007, s. 4.
- Arslan Y., "Çankırı Darü-siyade Zaviyesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:2, Çankırı 2007, s. 44.
- Başer T., Dünkü ve Bugünkü Çankırı, Ankara, 1956.
- Demiriz Y., "Osmanlı Kalem İşleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C.11, Ankara 1999, s. 302.
- Demiröz A., 1893-1969 Fotoğraflarla Çankırı, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları II, 2001.
- Devellioğlu F., Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lugat, 19. baskı, Ankara 2002.
- Dündar A., "Çankırı'daki Türk İslam Yapıları", Geçmişten Geleceğe Çankırı, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı 28-29 Eylül 2005, s. 247.
- Elibol A., Yakınçağ başlarından Tanzimat'a kadar Çankırı(1789-1839), Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005.
- Ergenç Ö., "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, The Journal Of Otoman Studies, 4, İstanbul 1984, s. 69.
- Euliyâ Çelebi Seyahatnamesi, [Tab'ı: Ahmed Cudet], İlk Tab'ı, 3.Cilt, 1896.

- Gökmen A., Çankırı'nın 22 Nolu Şer'iyye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında (H.1218-1223, M.1803-1808) Çankırı Sancağı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.
- Gökoğlu A., Paflagonya, Kastamonu, 1952.
- Gündoğdu H., Dulkadirli Beyliği Mimarisi, Ankara 1986.
- Güngör H., "Sinan'ın Teknolojisi", VI. Vakıf Haftası Kitabı, İstanbul 1989.
- Hacı Şeyhoğlu A.K, Çankırı Tarihi, Vilayet Matbaası, Çankırı 1930.
- Hatipoğlu O., XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezvinatı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 2007.
- Kangal A., Tapu-Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 1993.
- Kangal A., "16. yüzyıl Osmanlı İdari Taksimatında Çankırı Sancağı ve Çankırı Kazası", Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Çankırı Kültür, Bilgi Şöleni Bildirileri, 2005, s. 204.
- Kaya K., 5 numaralı Şer'iye siciline göre XVII. yüzyıl sonlarında (H.1109-1110 M. 1697-1698) Çankırı Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeni Çağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- Kuban D., Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları, İstanbul, 1998.
- Kuran A., Mimar Sinan, İstanbul, 1986.
- Özmen B., "Kastamonu İlinin Depremselliği ve Deprem Tehlikesi", www.Deprem.gov.tr/lab_htm/rapor/Kastamonu_depremsellik.pdf
- Papila A., Mimar Sinan'ın 1540-1570 Yılları Arasında İstanbul'da İnşa Ettiği Camilerdeki Süsleme Programı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Recep F., "Arşiv Belgesi", Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:1, Çankırı 2006, s. 122.
- Recep F., "Osmanlı Tahrir ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (nefs) Ait Mahalle İsimleri", Çankırı Araştırması, Y:2 S:2 Ağustos 2007, s. 113.
- Sezen M., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, 1975.
- Sönmez Z., "Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri", Yeni Türkiye, C:34 s.406, Temmuz-Ağustos 2000.
- Şener C., "Çankırı Kitabelerine Genel Bir Bakış", Çankırı Araştırmaları Dergisi, S:1, Çankırı 2006, s. 128.
- Tekin S., "Çankırı Merkez ve İlçelerinde Yapılan Eski Eser Tesbit Çalışmaları", VIII. Vakıf Haftası Kitabı, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, cilt 1, Ankara 1983, s. 597.
- Türkoğlu Ö., Salnamelerde Çankırı, Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı(Kengiri) Sancağı (1869-1903), Çankırı, 1999.
- Türkoğlu Ö., "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Çankırı ve Bir Belediye Defterinin Işığında Çankırı Belediyesi", Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Çankırı Kültür, Bilgi Şöleni Bildirileri, 2005.
- Uluçam A., "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi", Osmanlı Ansiklopedisi, C.11, Ankara 1999, s. 168.
- Ülgen A., "Osmanlı Minareleri(Konum,Form ve Dekorasyon)", Osmanlı Ansiklopedisi, C.10, Ankara 1999, s. 322.
- Ünver S., "Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Notları, Defter No:788", Yüksel Arslan Çankırı Belediyesi Dr. Rifki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi,
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Abd. ve Yapı İşl. Daire Bşk. Dosya No: 18.01.01/1 ve 18.01.-/1
- Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı Maddesi", 1982.
- Yüksel İ.A., Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri(926-974/1520-1566) İstanbul C:VI, İstanbul 2004, s. XI.